

MC
152.987

NYELV – TÁRSADALOM – NYELVHASZNÁLAT

A XIII. MANYE KONGRESSZUS
SZOCIOLINGVISZTIKA
SZEKCIÓJÁNAK VÁLOGATOTT
KÖZLEMÉNYEI

Nyelv – Társadalom – Nyelvhasználat

**A XIII. MANYE Kongresszus
Szociolingvisztika Szekciójának
válogatott közleményei**

*Szerkesztő
Bartha Magdolna*

Nyelv – Társadalom – Nyelvhasználat

**A XIII. MANYE Kongresszus
Szociolingvisztika Szekciójának
válogatott közleményei**

*Szerkesztő
Bartha Magdolna*

KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA
SZÉKESFEHÉRVÁR, 2004

NYELV – TÁRSADALOM – NYELVHASZNÁLAT
A XIII. MANYE Kongresszus
Szociolingvisztika Szekciójának válogatott közleményei

©SZERKESZTŐ
BARTHA MAGDOLNA
SZAKMAI LEKTOR:
LENDVAI ENDRE

©KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA
SZÉKESFEHÉRVÁR, 2004
FELELŐS KIADÓ:
DR. SZABÓ PÉTER
FŐIGAZGATÓ

ISBN 963 9558 23 0

GRAFICA:
QUADRAT '64
NYOMTATÁS:
ALTO NYOMDA, SZÉKESFEHÉRVÁR
FELELŐS VEZETŐK:
MOLNÁR TAMÁS ÉS VASS TIBOR

HC 152.987

2005

Tartalomjegyzék

Előszó	7
TÓTH HAJNALKA	
Nyelv és identitás. A horvát nyelv használatának és a nemzetiségi identitás megőrzésének kérdése Pécssett	9
SALÁNKI ÁGNES	
Férfi reklám – női reklám	27
DÉR CSILLA ILONA	
Az internetes fórumok résztvevőinek nyelvhasználatáról	33
OLÁH ÖRSI TIBOR	
A nyelvi hátrány gyógypedagógiai oldalú megközelítése	45
ANDÓ ÉVA	
A történetmondás interakcionális értelmezése	57
KOVÁCS ILONA JÚLIANNA	
A jövevényszavak terminológiai – szociolingvisztikai funkciói magyar, német, orosz gazdasági terminusok alapján	65

Előszó

A Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének XIII. kongresszusát 2003. április 14-16-a között Győrött, Bakonyi István és munkatársai szervezésében a Széchenyi István Egyetemen *A többnyelvű Európa* címen rendezték.

A munka hagyományosan plenáris előadások, kerekasztal-beszélgetések, valamint 12 szekcióban folyt. A kongresszuson elhangzott előadások egy része a kongresszusi kötetben jelenik meg, több szekció előadásainak megjelentetését pedig különböző intézmények vállalták. A Kodolányi János Főiskola a Lendvai Endre által vezetett Szociolingvisztikai Szekció előadásainak megjelentetését vállalta.

Jelen kötetben hat előadást teszünk közzé. Már csak egy pillantás a tartalomjegyzékre is elárulja, hogy milyen szerteágazó kérdésfeltevés, kutatási terület is rendelkezhető a szociolingvisztikához.

Ennek a diverzitásnak egyik oka a szociolingvisztika tárgyában keresendő: köztudott, hogy ez a diszciplína elsősorban a nyelvhasználat társadalmi feltételeivel, a társadalmi szerkezet és a nyelvhasználat összefüggéseivel, a kultúra és a nyelv közötti, egymást kölcsönösen feltételező kapcsolataival és ezeknek egymásra hatásával foglalkozik. Tárgyát és módszereit tekintve ugyanakkor nem egyszer elkerülhetetlen, hogy a hozzá közelálló, szomszédos tudományterületek eredményeit, módszereit is figyelembe vegye, sőt azokat vizsgálatainak körébe bevonja. Ilyenek például, hogy csak néhányat említsünk az etnolingvisztika, a pszicholingvisztika, logopédia, pragmatika, interakcionalizmus, etnometodológia, beszédaktus elmélet.

A jelen kötetben tematikus csoportosításba rendezett tanulmányok is igazolják előbbi állításunkat. A nyelvhasználat és a nemzetiségi identitás megőrzésének kérdéseit a horvát nyelv példáján mutatja be a szerző. Ezt követi egy, a nem-specifikus nyelvhasználatot tematizáló előadás, majd egy új médium térhódításával, az Internettel kapcsolatban jelentkező újfajta nyelvhasználat sajátosságait taglaló tanulmány. Az Internet megjelenése és gyors térhódítása jó példája annak, hogy a technológiai fejlődés milyen nagy mértékben kihat(hat) a nyelvhasználatra, mintegy új nyelvezetet teremtvén. Az eredendően primer szóbeliség itt írott formában jelenik meg, tulajdonképpen tehát a másodlagos szóbeliség jelenségéről beszélhetünk.

Hogy a nyelvi hátrány szociális hátrányt eredményezhet, legalábbis Bernstein óta ismeretes. A nyelvi hátrány azonban nemcsak nyelvi/nyelvhasználati vagy szociológiai szempontból közelíthető meg, hanem lényegi kérdésekre adhat választ ennek gyógypedagógiai szempontú vizsgálata, ahogyan ezt meggyőző módon mutatja be a kötet egyik tanulmánya.

A kötetben megjelenő további két tanulmány pedig mintegy alátámasztja az előszónak azon megállapítását, hogy a szociolingvisztikai vizsgálatok gyakran folyamodnak társtudományok eredményeihez, módszereihez: így az interakcionalizmushoz illetve diskurzus elemzéshez, a névtudományhoz, valamint a kontrasztív nyelvészethez.

A szerkesztő

• • •

TÓTH HAJNALKA
(Pécsi Tudományegyetem)

Nyelv és identitás

A horvát nyelv használatának és a nemzetiségi identitás megőrzésének kérdése Pécsen

Bevezető

Pécsnek, mint Magyarország kulturálisan máig is egyik leggazdagabb városának, nemzetiségi összetétele igen sokszínű. Köszönhető ez a település földrajzi fekvésének, történelmének, kialakult arculatának, dinamizmusának. A számos, itt élő népcsoport közül számarányát és oktatási-művelődési tevékenységét, infrastruktúráját tekintve egyaránt mindenképpen kiemelendő két nemzetiségi és egy etnikai kisebbség: a németek és a horvátok, illetve a romák. Mindháromra jellemző, hogy több ezer tagot számlálnak a városban és a környékbeli falvakban, és hogy anyanyelvüket, nemzetiségi tudatukat fenntartandó és ápolandó, oktatási intézményekkel, művelődési központokkal rendelkeznek.

Különösen jellemző ez a horvátokra, akik a Miroslav Krleža Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon, valamint a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Horvát Tanszék által folyamatos képzési rendszert mondhatnak magukénak – nem beszélve a Pécsi Horvát Színház és az August Šenoa Horvát Klub állandó jelenlétéről, munkájáról.

Jogosan merül fel bennünk a kérdés: korunk egyre gyorsuló, akulturalizálódó és az egynyelvűség felé tartó világában képes-e egyáltalán, és ha igen: hogyan képes fennmaradni ez a történelme folyamán már oly sok vihart átélt csoport? Megfelel-e az oktatási intézmények láncolata a kitűzött céloknak, elvárásoknak? Milyenek ma a tendenciák a pécsi horvát fiatalok körében?

A balkáni háború után eltelt évtized tapasztalatai szerint az újjászületett horvát állammal megszaporodtak, felgyorsultak régióink gazdasági, kulturális és turisztikai kapcsolatai. Baranyában újra "sikk" horvátul tudni. Horvát identitását most már bárki vállalhatja, anyanyelvét a törvények értelmében szabadon gyakorolhatja. A háborús menekültek, bevándorlók ráadásul dúsitották, és egyben fel is frissítették az itteni nyelvi közeget. Gyermekeik itt kezdték meg vagy folytatták iskolai tanulmányaikat, és az oktatásnak fel kellett készülnie a horvát anyanyelvűek számára idegen nyelvként oktatni a magyart.

Vajon mennyire tűnik ki mindez a nemzetiségi iskolák előnyeit élvező fiatalok saját hovatartozásukról, anyanyelvükről való vélekedésében, a mindennapos nyelvi attitűdök alkalmazásában? A dolgozat célja egyebek mellett ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása.

A magyarországi horvátok rövid története¹

A magyarországi horvát kisebbség nagyon összetett és sokszínű népcsoport. Egyes kutatók szerint hét, mások szerint tizenkét nyelvjárást beszélnek, és – származási helyüknek, bevándorlásuk idejének köszönhetően – néprajzi sajátosságai is hasonló változatosságot mutatnak fel.

A Magyarországon élő horvátok az anyanemzettel fennálló interetnikus kapcsolatok alacsony intenzitásának, valamint annak köszönhetően, hogy az egyes népcsoportok egymástól elszigetelten éltek (egyeseik közülük már itt alakultak, fejlődtek ki), eleve más identitással rendelkeznek, mint a Horvátországban (vagy éppen a volt Jugoszlávia más utódállamaiban) élők. Hagyományaikat illetően több közös jellemvonás is kimutatható; ezek egyike a római katolikus valláshoz való kötődésük.

Az első bevándorlók érkezése a török hódoltság idejére tehető (a Dráva-menti horvátokat ezzel szemben őshonosnak tekintik), és ezután – spontán migráció vagy telepítések révén – a XVII-XVIII. századig folyamatosan érkeztek újabb és újabb horvátok Magyarország különböző területeire. Földrajzi-etnikai eloszlás tekintetében megemlíthető a Mura-menti (zalai), a Dráva-menti (somogyi és baranyai) és a Pécs környéki bosnyák-horvát csoport, a sokácok (Baranya, Bácska), a bunyevácok (Bácska), valamint a rác-horvátok (Kalocsa).

A hazánkba érkező horvátságnak sikerült gyorsan és jól beilleszkednie a korabeli magyar társadalomba; a paraszti, valamint kézműves rétegeken túlmenően a XVIII-XIX. századig nemességgel, ugyanakkor pedig erős polgársággal is rendelkeztek. Jellemző volt ekkor a magyar városokra a különböző nemzetiségek békés, de elkülönült egymás mellett élése. Az oktatás és a kultúra terén az egyház vállalt jelentős szerepet. A XIX. század második felében, bár még virágzott az irodalmi élet, a magyarországi horvátság elit rétegeinél is már erős asszimilációs tendencia figyelhető meg.

Az 1920-as trianoni békeszerződés óriási törést okozott azzal, hogy az új határok több etnikai csoportot gyakorlatilag kettévágtak. A két világháború között mindemellett erősödött az idegengyűlölet, ezáltal pedig háttérbe szorult a nemzetiségi nyelvtanítás. A második világháborút követően egyfajta kulturális megújodást jelentett a nemzetiségi oktatási intézmények, kulturális egyesületek, médiumok létrejötte, a magyarországi horvátok – természetesen akkor más délszláv csoportokkal: szerbekkel, szlovénokkal együttes – mind helyi, mind országos szín-

tű érdeképviselője. Történt mindez annak ellenére, hogy az elmúlt fél évszázad kelet-európai államai és a valamikori Jugoszlávia között olykor-olykor politikai feszültségek is mutatkoztak.

A polgárháború és a Horvát Köztársaság kikiáltása után a tudományos-kulturális együttműködés új lendületet kapott. Ennek egyik megnyilvánulása a Pécssett megfigyelhető, élénk és sokrétű kulturális élet is. Érdeképviselői szinten a magyarországi horvátság folyamatosan tesz további lépéseket a kulturális autonómia megteremtéséért.

A kérdőíves vizsgálat tárgya és jellege

Mint a fentiekből is kitűnik, a dolgozat témáját egy olyan, kérdőíves felmérés képezi, amelynek tárgya Pécs horvát nemzetiségi alap- és középoktatási intézményeiben tanuló diákok és oktatóik nemzetiségi identitása, anyanyelv-használata, nyelvi viselkedése. A felhasznált kérdőívek egy, az Eszéki Magyar Intézetben a közelmúltban végzett, hasonló felmérés kérdőíve alapján készültek el.

A felmérés elkészítésében és az eredmények kiértékelésében jómagam, valamint egy tanácsadóm (horvát nemzetiségi középiskolai tanár) vettünk részt. A vizsgálatban az alábbi csoportokat különítettük el:

- óvodások (3-6 éves kor)
- általános iskolás, felső tagozatos tanulók (12-14 éves kor)
- 0. évfolyamos, gimnáziumi tanulók (14-15 éves kor)
- felsőbb éves gimnáziumi tanulók (15-18 éves kor)
- óvopedagógusok, középiskolai tanárok (31-46 éves kor)

A megkérdezett egyének ily módon történő csoportosítását az indokolja, hogy – mivel a vizsgálat résztvevői valamennyien (összesen: 31 fő) a horvát oktatási intézmények tanulói vagy oktatói – a kérdőív a feltételezett anyanyelvi ismeretekre (az óvodás vagy már otthonról hozta, vagy az óvodában tanulja a horvátot, míg a nulladik éves gimnazistának nincsenek ilyen nyelvi ismeretei és élményei), továbbá az egyes korcsoportok meghatározó tényezőire (új iskola, új nyelv, illetve viszszatekintés a tanulmányokra mint "érettebb" középiskolás vagy mint oktató) próbált meg alapozni.

Ily módon a kérdőívek csoportra szabott változatokban készültek el². Az óvodásokkal természetesen közös beszélgetés készült az óvónő vezetésével, melyet diktafonra rögzítettünk, majd – természetesen kevesebb pontossággal – kiértékelünk. Valamennyi kérdőív magyar változatban készült el (ennek oka a dolgozat írójának egyelőre hiányos nyelvtudása), de az óvodai riport teljes mértékben horvát nyelven készült. A megkérdezettek alacsony létszáma az adott oktatási intézményekre

jellemző viszonyokat tükrözi (a Miroslav Krleža Horvát Gimnáziumban a jelenlegi 0. évfolyam összesen mindössze hét főből áll).

A felmérés körülményei, mértéke és jellege egyértelműen arról tanúskodnak, hogy – a Dr. Baráth Árpád, Dr. Gyurok János és Dr. Sokcsevits Dénes³ által végzett és publikált vizsgálatall ellentétben – itt nem reprezentatív jellegű munkáról van szó. S ezt nem csak a megkérdezettek létszáma (269 illetve 31) indokolja. A megkérdezettek összetétele itt egyértelműen óvodás, tanuló, illetve pedagógus (ld. 1. számú táblázat), míg ott nagyobb változatosságot mutat. A földrajzi lefedettségére is ugyanez jellemző, mivel az egyik kutatás országos, a másik kifejezetten helyi léptékű. Megállapítható továbbá, hogy a fenti kutatócsoport felmérése elsősorban szociológiai jellegű, míg esetünkben – mint már említettem – az anyanyelv használata és a nemzetiségi tudat képezték a vizsgálat tárgyát.

A végzett felmérés kiértékelése

1. Zárt kérdések: a nyelv tanulásának kezdete, a nyelvtudás mértéke; nyelvismeret és hovatartozás

A 2. számú táblázat alapján megfigyelhető, hogy a megkérdezettek több mint 50%-a hoz magával otthonról alapos vagy hiányos nyelvtudást, amelyet az oktatási intézményekben továbbfejleszt. Az egyes korcsoportok szerinti felosztás azonban kimutatja, hogy – míg a felnőttek 80%-a már a családban is horvátul beszél (sőt, előbb tanult meg horvátul, mint magyarul), illetve egy esetben sokác nyelvjárásban, a fiatalabb generációkra ez már csak kevésbé jellemző: az óvodásokra 40, az általános iskolásokra 60, a nulladik osztályos gimnazistákra csupán 16,5, a felsős gimnazistákra⁴ 60%-ban igaz.

Anyanyelv tekintetében, mint ahogyan azt a 3. számú táblázat is mutatja, tiszta horvát anyanyelvűnek csak egy felsőbb éves gimnazista, illetve a felnőttek vallották magukat (80%, közülük egy a horvát helyett itt is pontosabban a sokácot jelölte meg, míg egyikük magyar-német nemzetiségi származású és anyanyelvű). Az óvodások 60%-ban mindkettőt, 40%-ban csak a magyart jelölték meg, az általános iskolásoknál ez az arány épp fordított. A nulladik osztályosok 100%-ban magyar, míg a felsőbb évesek 10%-ban horvát, 20%-ban horvát-magyar, 70%-ban magyar anyanyelvűnek érzik magukat.

Nyelvtudásukat illetően (ld. 4. és 5. számú táblázat), a magyart egyértelműen mindenki nagyon jónak vagy jónak értékelte (ez utóbbi a gimnazista felsősök 30%-ánál és a tanárok 60%-ánál figyelhető meg – okát abban vélem látni, hogy ők már kritikusabbak saját magukkal, anyanyelvi ismereteikkel szemben is). A horvát nyelv kapcsán azonban nagyobb különbségek fedezhetők fel. Az általános iskolások 40-40-20%-ban a tökéletes – jó – közepes, a nulladikosok – érthető módon

■ ■ ■

– 33-33-16,5%-ban a jó – közepes – alig, a gimnazisták 10-60 -10-20%-ban a tökéletes – jó – közepes – nem túl jó, míg a tanárok a magyarra teljesen megegyező módon 40-60%-ban a tökéletes-jó kategóriákat jelölték meg. (Érdekes, hogy a "közepes", és a "nem túl jó" kategóriát bejelölő gimnazisták már a családban, illetve általános iskolában elkezdtek horvátul tanulni, míg az ötosztályos gimnáziumi képzésben részt vett és a horvát tanulását csak ekkor kezdő diák "jó"-nak értékelte önmagát.)

2. Nyelvtudás, az anyanyelv és az identitás mint szubjektív faktorok tükrében

A nyílt kérdések között olyanok is szerepeltek egységesen valamennyi kérdőívben, mint:

- Melyik nyelvet szereted jobban, a horvátot vagy a magyart?
- Melyiket beszéled jobban?
- Melyiken tudod magad jobban kifejezni? Vagy egyformán jól? Szerinted miért?

Az erre adott válaszokat a 7. számú táblázat tartalmazza, melynek alapján megfigyelhető, hogy a tanulók közül senki sem szereti, vagy beszél jobban a horvátot, mint a magyart (valamennyi válaszadó közül csak két tanárő és egy óvodás kisfiú). Az érzelmi hozzáállás még viszonylag kiegyensúlyozott (az összes megkérdezettnek több mint egyharmada (11 fő) ugyanúgy szereti a horvátot, mint a magyart, és ugyanennyien választják inkább a magyart.

A beszéd és a kifejezés terén már sokkal egyhangúbb a kép: az általános iskolásoknál 10% nem tudja eldönteni, melyik nyelven beszél jobban; az oktatók közül még 10% horvátul, 20% horvátul és magyarul egyformán (illetve, közülük az egyik saját nyelvjárásán, sokácul), egyébként kivétel nélkül mindenki a magyart jelölte meg.

A harmadik kérdésre adott válaszok aránya az oktatók esetében ugyanaz, mint fent. Az óvodásoknál 100%, az általános iskolásoknál 80%, a nulladikos gimnazistáknál 67%, a felsőbb éveseknél 90% fejezi ki magát jobban magyarul (a nulladikosok 33%-a nem nyilatkozott, míg a felsőbb évesek 10%-a egyformán használja a horvátot és a magyart).

A válaszadók indokolásként (12 megkérdezett egyáltalán nem indokolt) leginkább a környezeti ingerekre, a lakóhelyre (7, ebből 1 a horvátot, 1 a magyart és a horvátot jelölte be – természetesen mindkettő oktató) az anyanyelvre (5) hivatkoztak. Mások nem tudták megindokolni (2), illetve 1-1 fő a saját kétnyelvűségére, illetve a családon belüli kommunikációra hivatkozott.

3. Kommunikáció családon, baráti körön belül, illetve a társasági és vallási életben

A nyelvtudást és nyelvhasználatot minden esetben befolyásolja a nyelvhasználót érő ingerek összessége. Kiemelt szerepe van ebben az összefüggésben a családnak, a párkapcsolatnak, a baráti körnek és a közvetlen környezetnek (szomszédok, bolti eladók, pincérek, stb.), amely a beszélőt a mindennapokban körülveszi. Nem elhanyagolható tényező a vallási élet sem: a templomba járás, a közös ima, illetve a prédikáció nyelve.

A vizsgálat nem terjed ki annak felmérésére, hogy a válaszadó vegyes, vagy tiszta horvát, illetve magyar házasságból származik-e. A 8. számú táblázat mégis tartalmaz olyan adatokat is, amelyek utalhatnak erre. (Az óvodások körében a felmérés ezen része hiányos.)

A nagyszülők generációja túlnyomó többségében még horvátul vagy horvátul és magyarul vegyesen beszél, illetve beszélt mind egymás közt (általános iskolások: 20% horvát, 60% vegyes, 20% magyar, nulladikosok: 100% magyar, gimnazista felsősök: 70% horvát, 30% magyar, oktatók: 80% horvát vagy sokác, 20% magyar és nemzetiségi német), mind a válaszadóval (óvodások: 40% horvát, 60% horvát és magyar, általános iskolások: 20% horvát, 40% horvát és magyar, 40% magyar, nulladikosok: 16,5% horvát, 82,5% magyar, gimnazista felsősök: 30% horvát, 30% horvát és magyar, 40% magyar, oktatók: 80% horvát vagy sokác, 20% magyar és nemzetiségi német).

A válaszadó a szülőkkel, illetve a szülők egymás közt már más megoszlásban kommunikálnak, amely – a tanárokat, mint idősebb generációt kontroll csoportként tekintetbe véve – arányában erőteljesen a magyar nyelv egyedüli használata felé tolódik el. Ebben már minden bizonnyal közrejátszik a vegyes házasság mint nyelvi homogenizáló tényező is – hiszen sajnos, elenyészően kevés azon családok száma, ahol a kisebbségi nyelv fennmaradásának érdekében a horvát családba beházasodott férj vagy feleség megtanulja a nyelvet, és házastársával, gyermekeivel horvátul kommunikál. A szülőkkel az óvodások 100%-a horvátul és magyarul egyaránt beszél – vegyes házasságokban esetenként kódváltással, bontásban –, az általános iskolások 20%-a horvátul és magyarul, 80%-a magyarul, a nulladikosok 16,5%-a horvátul, 82,5%-a magyarul, a gimnazista felsősök 40%-a horvátul és magyarul, 60%-a magyarul, míg az oktatók 80%-a horvátul illetve sokácul, 20%-a magyarul és németül. A szülők egymás között az általános iskolások és a nulladikosok esetében egyaránt 100%-ban magyarul kommunikálnak; a gimnazista felsősöknél ez az arány 10% horvát, 10% horvát és magyar, 80% magyar, míg az oktatóknál a fentiekhez hasonlóan 80% horvát illetve sokác, 20% magyar és német.) A megkérdezett felnőttek közül háromnak van családja; közülük egy horvát-magyar, kettő pedig magyar nyelven kommunikál a gyermekkel.

Testvéreivel (amennyiben vannak – az itt feltüntetett adatok természetesen csak

ezekre a válaszadókra vonatkoznak) szinte már mindenki a magyart használja mint nyelvi közeget: az oktatóknak 20%-a horvátul, az általános iskolások és a felsőbb éves gimnazisták 20-20%-a horvátul és magyarul beszél testvérével. A rokonokkal való kapcsolattartás, beszélgetés, levelezés tendenciája is megegyezik az eddigiekkel: a felnőttek 20%-a még horvátul, 60%-a horvátul (sokácul) és magyarul, a gimnazista felsősöknek már csak 40%-a, a nulladikosoknak 16,5%-a, az általános iskolásoknak 60%-a horvátul és magyarul kommunikál velük.

Kiemelném a nulladikosok csoportjából azt a kislányt, akinek – mint horvát-tanárától megtudtam – magyar származású édesapja gyermekkorában tiltotta az édesanyjával való horvát nyelvű kommunikációt. A kislányt a nagymama tanította titokban horvátul, és most, a szülők válása után a gyermek iskolában tanulja a nyelvet. (Ő az, aki a csoport egyedüli tagjaként otthon a horvátot is beszéli, és a templomban horvát misét hallgat.)

A vegyes házasságok, kapcsolatok már a tanárok korosztályára is rányomta bélyegét. Mint a 9. számú táblázat is mutatja, a partnerrel csak 20%-uk kommunikál horvátul, 40%-uk horvátul és magyarul és 40%-uk magyarul. Az gimnazisták körében a felsősök 80%-a magyarul, és csak 20%-uk horvátul és magyarul beszél barátjával/barátnőjével, míg a nulladikosok közül 16,5% horvátul és magyarul, 49,5% magyarul, 33% nem nyilatkozott. A baráti körrel a felnőttek 100%-a horvátul és magyarul beszél, a gimnazista felsősök 70%-a, a nulladikosok 33%-a, az általános iskolások 100%-a, a fennmaradó rész pedig csak magyarul. Érdekes, hogy az óvodások közül – akiknek társasága leginkább az óvodából kerül még ki – 40%-uk csak a horvátot jelölte meg, 60%-uk a horvátot és magyart. A mindennapi kommunikációs szituációk manapság egyértelműen az államnyelv használatát feltételezik, és magától értetődő módon, teljes mértékben a horvát nyelv használata ebben a kontextusban nem is létezik. Az óvodások 100%-a, az általános iskolások 20%-a, a felsős gimnazisták 40%-a és az oktatók 60%-a használja a horvátot és a magyart vegyesen, a fennmaradó hányad mind a magyart jelölte meg.

Fontosnak tartom a fent említetteken kívül a vallási életben használt nyelv vizsgálatát is, hiszen a horvátok nyugati típusú kereszténységhez való történelmi kötődése a Balkán ortodox-izlám környezetében nyelvi és kulturális szinten egyaránt nagy jelentőségű. Ám mint kiderült (lásd: 10. számú táblázat), a megkérdezettek közül az óvodások 20%-a, az általános iskolások 20%-a, a nulladikosok 66%-a, a felsős gimnazisták 20%-a és az oktatók 40%-a egyáltalán nem jár templomba. Az istentisztelet nyelvét illetően az óvodások 40%-ban horvát, 20%-ban magyar, az általános iskolások 80%-ban horvát vagy magyar, a nulladikosok 16,5%-ban horvát, 16,5%-ban magyar, a felsős gimnazisták 10-10%-ban magyar illetve horvát, 60%-ban horvát és magyar, az oktatók 20%-ban horvát vagy magyar, 40%-ban magyar istentiszteletet látogatnak. A templomba járók (összesen 18 fő) egyharmada a horvátot hallja szívesebben a templomban, 22%-uk a horvátot és a magyart egyaránt,

míg 45%-uk a magyart. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a liturgia nyelvezete, kifejezései a napi kommunikációhoz képest nehezebben érthetők.

4. Élettér és nyelvhasználat

A felmérés további kérdések által arra is hivatott volt rávilágítani, hogy az élettér mennyiben befolyásolhatja az adott nyelv használatát. Számít-e manapság az, hogy falun, kisvárosban, vagy nagyobb városban (esetünkben: Pécsen) él-e a fiatal; esetleg hogy a hét napjait diákotthonban tölti?

A várttal ellentétben e kérdést illetően semmiféle összefüggést nem véltem felfedezni. Mind a 11. számú táblázat adatai, mind a kérdőívek megfelelő rovatainak egymással történő összevetése arról tanúskodnak, hogy nyelvi vonatkozásban ma már nem jelent feltétlenül sem előnyt, sem hátrányt a lakóhely jellege, vagy a kollégiumi élet. Nem lehet egymásnak megfeleltetni ezeket az adatokat azzal, hogy az illető válaszadó a családtagjaival melyik nyelven kommunikál, hiszen ma már a falvakon belül nem elzárt kis közösségek élnek, Pécs pedig – nagyvárosi jellegétől függetlenül – nyelviileg eléggé heterogén és toleráns ahhoz, hogy a kisebbségi nyelv használata ne szenvedjen kárt.

A diákotthonban, kollégiumban élők száma (azon oktatókkal együtt, akik tanulmányaik folyamán szintén kollégisták voltak) összesen 13. Általában jellemző itt a vegyes horvát és magyar nyelvű kommunikáció, de míg a jelenlegi tanárok annak idején még valamennyien használták mindkét nyelvet, ma a megkérdezett gimnazistáknak csak két harmada, illetve a nulladikosok egy harmada, a többiek csak a magyart jelölték meg. (Megjegyzem: a felmérés tanév végén készült, amikor ez utóbbi csoport is rendelkezett már valamennyi nyelvtudással.)

5. Tanulói vélemények a nyelvoktatásról, saját nyelvtudásukról, nyelvhasználatukról

A gimnazisták kérdőíveiben szerepeltek a nyelvtanulást, nyelvi felkészültséget érintő kérdések is. A nulladik évfolyamnál ezek a horvátórákra, -könyvekre, -tanárra, illetve arra vonatkoztak, hogy a válaszadónak mennyire sikerült egy év alatt elsajátítani a nyelvet. A felsőbb évfolyamok tanulóitól arra kértünk választ, hogy éreznek-e különbséget tanulmányi eredmények, illetve nyelvhasználat tekintetében azok között, akik anyanyelvként beszélik a horvátot, és azok között, akik a gimnáziumban kezdték el tanulni.

A nulladikosok közül a nyelvoktatással, a könyvekkel a megkérdezett hat tanuló közül csak kettő volt megelégedve, három nem, egyikük nem nyilatkozott; a tanárt hárman pozitívan értékelték, hárman nem nyilatkoztak. A nyelvsajátítás mértékével ketten meg voltak elégedve, egy tanuló nem, hárman nem tudták megítélni. Az eredmények elgondolkodtatók.

A felsősök 60%-a úgy véli, a tanulmányokat illetően nincs különbség a horvátot még otthon, vagy csak a gimnáziumban tanulók között; 30%-uk szerint igen, 10%-uk nem tudja. Nyelvhasználat terén 50%-uk érez különbséget, 30%-uk nem, 20%-uk nem tudja. A különbséget a diákok természetesen ott látják, hogy aki mindig is beszélte a horvátot, az spontán módon gyakrabban használja.

6. Szabadidő és nemzetiségi kultúra

Valamennyi kérdőív részét képezte a szabadidős elfoglaltságokkal kapcsolatos kérdéscsoport:

- Mit szoktál csinálni szabad idődben?
- Kivel, kikkel?
- Milyen nyelven beszélgettek?

A középiskolásoktól, illetve a felnőttektől azt is megkérdeztük, hogy szoktak-e horvát rendezvényekre járni, érdekli-e őket ez a típusú szabadidős tevékenység.

Az iskolásoknál szabadidős tevékenységként leginkább a zene, a mozi, a sport jelent meg, továbbá az olvasás, kirándulás. Szabad idejüket a gyerekek a családdal vagy a barátokkal töltik, a kommunikáció nyelve – két-három gimnazista kivételével – mindig a magyar (egyikük, egy fiú, a délszláv táncházakat látogatja és ott horvátul beszél; két kislány a táncházban és a barátaival is horvátul és magyarul).

Az oktatók esetében a szabadidős tevékenységek jóval differenciáltabbak: a fentiekén kívül szerepel közöttük a színház vagy a kertészkedés is. Barátaival, családtagjaival mindegyikük horvátul és magyarul egyaránt kommunikál.

A horvát rendezvényeken (iskolai rendezvények, klub, színház, koncert, stb.) az oktatók 100%-ban részt vesznek, míg a fiatalabb nemzedék 50%-a igen, 30%-a nem, 20%-a néha, de nem érdeklik az ilyen programok.

Az oktatókat illetően arra is kíváncsiak voltunk, hogy elégedettek-e a programokkal, illetve a város, vagy szülőfalujuk előljáróinak a horvát kisebbséget támogató munkájával. Az első kérdésre 60%-ban igennel, 40%-ban nemmel válaszoltak, míg a második kérdésre adott válaszok aránya ennek épp a fordítottja: 40% igen, 60% nem. 80%-uk úgy érzi, saját maga is tesz valamit a horvátságért (hármán tanárok, illetve egyikük óvónő), 20%-uk nem (ez a válaszadó nem horvát, hanem német nemzetiségi). Szinte valamennyi válaszadó úgy érzi, lehetne még több, színvonalas horvát program, bár van, aki néha zsúfoltnak érzi ezek egymásutániségét. Javasolják, hogy legyen több kapcsolat a két ország között, legyen több nyelvtanulási lehetőség (és nemcsak horvátok számára), valamint nagyobb támogatottság.

A felmérés értékelése, következtetések

A mért adatok azt mutatják, hogy a horvátságnak, ennek a kulturálisan egyik legjelentősebb történelmi kisebbségnek, nem olyan pozitívak a kilátásai, mint azt a felmérés kezdetekor gondoltuk. Sőt mi több: éppen itt, a dél-dunántúli régióban, ahol viszonylag szép számmal élnek és közel az anyaországhoz is, nagyobb népszerűsége lenne méltó a nyelv és a hagyomány.

Sajnos, nem minden horvát származású fiatal veszi igénybe az itt kiépült iskola-rendszer nyelvtanulási előnyeit (érdekes lenne a továbbiakban azt is megvizsgálni, hogy vajon mi az oka ennek: az oktatás színvonala, a közösség, stb.), és a családok saját maguk sem tesznek eleget azért, hogy a most felnövekvő generáció tovább örökölhessen a horvát nyelv ismeretét és szeretetét, illetve a horvát identitást. Arról nem is szólva, hogy a fiatalok egymás közti kommunikációjából, a mindennapokból már szinte teljesen eltűnt a horvát nyelv használata.

Minden bizonnyal építők a tanárok által tett, fent említett javaslatok annak érdekében, hogy ez a hosszú és gazdag történelemre visszatekintő, egyszerre nyugati és déli kultúra, a szinte kezdetektől fogva írásbeliséggel rendelkező *lingua docta* visszanyerhesse méltóságát és nem utolsósorban: népszerűségét itt, a Dél-Dunántúlon. Kapcsolatok, támogatottság terén az egyes államok vezetése, valamint az önkormányzatok részéről is nagyobb aktivitásra lenne igény.

Mindazonáltal nem látom a jelenlegi helyzetet annyira tragikusnak: már a munkát segítő óvónő felhívta figyelmemet arra a riport elején, hogy a gondjaira bízott gyermekek kb. 10-15, de esetenként 20%-a is tiszta magyar családból származik, de a szülők – munkájukból kifolyólag – fontosnak tartják a horvát nyelvet és felismerték jelentőségét a gyermek jövője szempontjából is. Léteznek továbbá olyan magyar fiatalok, akik egy horvát családba kerülve önként megtanulják a nyelvet és gyermekeikkel is horvátul beszélnek – gátat vetve ezzel valamelyest a körunkban egyre fenyegető nyelvi asszimilációnak.

Mit lehetne tenni annak érdekében, hogy a mai tizenévesek is rádöbbenjenek, mekkora előny, mekkora érték számukra mindez? Mivel lehetne jobbá tenni az oktatást, a kultúra terjesztését? (Mert a vizsgálat adatainak statisztikáján bőven volna mit javítani...) Egyáltalán: mit tehetünk mi, itt élő horvátok vagy horvátbarát magyarok? A kérdőív hasonló kérdésére így adta meg a választ az egyik tanár: *”Sok mindent és nagyon keveset. Minden horvát családnak kötelessége lenne küzdeni a horvát kultúra fennmaradásáért – és nem másra várni, hogy tegyen valamit.”*

(Köszönet a felmérés elvégzésében nyújtott segítségért a Miroslav Krleža Horvát Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon vezetőinek és munkatársaiknak.)

Táblázatok

A táblázatok a kérdőívek adatainak felhasználásával készültek. A diktafonra rögzített riportok adatainak pontatlanságát a táblázatokon belül jelöltük. Ugyancsak jelöltük dőlt betűvel, zárójelben az adott kategórián és létszámon belüli (férfi) válaszadókat.

1. számú táblázat: A megkérdezettek kora, neme

	férfi	nő	összesen
óvoda	2	3	5
általános iskola	-	5	5
gimnázium 0. év	1	5	6
gimnázium felsőbb	2	8	10
oktató	2	3	5

2. számú táblázat: A horvát nyelv tanulásának kezdete

	családban; előbb tudott horvátul	horvát- magyar párhuza- mosan	családban; előbb tudott magyarul	óvodában	általános iskolában	gimnázium- ban
óvoda	-	2 (2)	-	3	-	-
általános iskola	-	2	1	1	1	-
gimnázium 0. év	-	-	1	-	3 (2)	2
gimnázium felsőbb	3	1 (1)	2	1	2	1 (1)
oktató	3+1* (2)	-	-	-	1	-

* a sokácot vallja anyanyelvének, nem a horvátot

3. számú táblázat: Anyanyelv

	horvát	horvát és magyar	magyar
óvoda		3 (2)	2
általános iskola	-	2	3
gimnázium 0. év	-	-	6
gimnázium felsőbb	1 (1)	2	7 (2)
oktató	3 + 1* (2)	-	1**

* a sokácot vallja anyanyelvének, nem a horvátot

** a magyart és a németet (svábot) vallja anyanyelvének

4. számú táblázat: Horvát nyelvtudás

	tökéletes	jó	közepes	nem túl jó	alig
óvoda*					
általános iskola	2	2	1	-	-
gimnázium 0. év**	-	2 (1)	2	-	1
gimnázium felsőbb	1	6 (2)	1	2	-
oktató	2 (1)	3 (1)	-	-	-

* nincs pontos adat

** egy fő nem nyilatkozott

5. számú táblázat: Magyar nyelvtudás

	tökéletes	jó	közepes	nem túl jó	alig
óvoda*					
általános iskola	5	-	-	-	-
gimnázium 0. év	6 (1)	-	-	-	-
gimnázium felsőbb	7 (2)	3	-	-	-
oktató	2 (1)	3 (1)	-	-	-

* nincs pontos adat

6. számú táblázat: *Identitás*

	horvát	kisebbségi (nemzetiségi) horvát	horvát- magyar	magyar- horvát	magyar	egyéb
óvoda	1	-	-	-	2	-
általános iskola	-	-	-	4	1	-
gimnázium 0. év	-	-	1	1	3	1 (1), bunyevác
gimnázium felsőbb	-	2 (1)	-	5	2 (1)	2, nincs adat
oktató	1 (1)	2	-	-	1	2, 1 (1) sokác, 1 magyarországi német (sváb)

7. számú táblázat: *Nyelvtudás és nyelvi empátia*1. kérdés: *Melyik nyelvet szereted jobban, a horvátot vagy a magyart?*

	horvátot	horvátot is, magyart is	magyart	nem tudja, attól függ	nincs adat, egyéb
óvoda	1 (1)	-	3 (1)	-	1
általános iskola	-	2	2	1	-
gimnázium 0. év	-	4	1 (1)	-	1
gimnázium felsőbb	-	4	5 (1)	-	1 (1)
oktató	2+1* (1)	1 (1)	-	1	-

2. kérdés: Melyiket beszéled jobban?

	horvátot	horvátot is, magyart is	magyart	nem tudja, attól függ	nincs adat, egyéb
óvoda	-	-	5 (2)	-	-
általános iskola	-	-	4	1	-
gimnázium 0. év	-	-	6 (1)	-	-
gimnázium felsőbb	-	-	10 (2)	-	-
oktató	1	1+1* (1)	1	1 (1)	-

3. kérdés: Melyiken tudod magad jobban kifejezni? Vagy egyformán jól?

	horvátul	horvátul is, magyarul is	magyarul	nem tudja, attól függ	nincs adat, egyéb
óvoda	-	-	5 (2)	-	-
általános iskola	-	1	4	-	-
gimnázium 0. év	-	-	4 (1)	-	2
gimnázium felsőbb	-	1	9 (2)	-	-
oktató	1	1+1* (1)	1	1 (1)	-

* a sokácot vallja anyanyelvének, nem a horvátot

8. számú táblázat: Családon belüli kommunikáció

	válaszadó nagyszülőkkel			válaszadó szülőkkel			válaszadó testvérrel			válaszadó egyéb rokonokkal			szülők egymás közt			nagyszülők egymás közt		
	H	H/ M	M	H	H/ M	M	H	H/ M	M	H	H/ M	M	H	H/ M	M	H	H/ M	M
nyelv																		
óvoda	2 (2)	3	-	-	5 (2)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
általános iskola	1	2	2	2-	1	4	-	1	2	3	2	-	-	5	1	3	1	
gimnázium 0. év	1	-	5 (1)	-	1	5 (1)	-	-	6 (1)	1	5 (1)	-	-	6 (1)	-	-	5 (1)	
gimnázium felsőbb	3	3 (1)	4 (1)	-	4 (1)	6 (1)	-	2 (2)	6 (2)	4 (1)	6 (1)	1	1	8 (2)	7 (2)	-	3	
oktató	3+ 1* (2)		1**	3+ 1* (2)	-	1**	1		1 (1)	2+ 1* (2)	1**	3+ 1* (2)	-	1**	3+ 1* (2)	-	1**	

* a sokácot beszéli

** a magyart és a németet (svábot) beszéli

9. számú táblázat: *Partnerrel, barátokkal, ismerősökkel történő kommunikáció*

	partnerrel, baráttal			baráti körrel			ismerősökkel, szomszédokkal, utcán		
	H	H/M	M	H	H/M	M	H	H/M	M
óvoda	-	-	-	2 (2)	3	-	-	5 (2)	-
általános iskola	-	-	-	-	5	-	-	1	4
gimnázium 0. év	-	1	3 (1)	-	2	4 (1)	-	-	6 (1)
gimnázium felsőbb	-	2	8 (2)	-	7 (2)	3	-	4 (2)	6
oktató	1	2 (1)	2 (1)	-	5 (2)	-	-	3 (1)	2 (1)

10. számú táblázat: *Kommunikáció a vallási életben*

1. kérdés: *Jársz-e templomba? Milyen nyelvű istentiszteletre jársz?*

	nem jár	igen, horvát	igen, mindkettő	igen, magyar
óvoda	2	2	-	1
általános iskola	1	-	4	-
gimnázium 0. év	4 (1)	1	-	1
gimnázium felsőbb	2	1	6 (2)	1
oktató	2 (1)	-	1	2 (1)

2. kérdés: *Melyik nyelvet hallod szívesebben a templomban?*
(Csak azok közül, akik járnak templomba!)

	horvát	mindkettő	magyar
óvoda	-	-	-
általános iskola	2	1	2
gimnázium 0. év	1	-	1
gimnázium felsőbb	2	1	5 (2)
oktató	1	2 (1)	-

11. számú táblázat: *Lakóhely a tanulmányok ideje alatt*

	Pécs	más város vagy falu	diákotthon, kollégium
óvoda	-	-	-
általános iskola	3	2	-
gimnázium 0. év	1	2 (1)	3 (1)
gimnázium felsőbb	1	3 (1)	6 (2)
oktató	1	-	4 (2)

12. számú táblázat: *Kommunikáció a diákotthonban*

	horvát	mindkettő	magyar
óvoda	-	-	-
általános iskola	-	-	-
gimnázium 0. év	-	1	2 (1)
gimnázium felsőbb	-	4 (1)	2
oktató	-	4 (2)	-

Jegyzetek

¹ DR. SOKCSEVITS DÉNES azonos című tanulmánya alapján. In: BARÁTH ÁRPÁD – GYUROK JÁNOS – SOKCSEVITS DÉNES: A magyarországi horvát fiatalok életmódja. Croatica Kht., Budapest 2002, pp. 10-16.

² A dolgozat mellékleteként megtalálható a gimnázium 0. évfolyamának, valamint az oktatóknak kiadott kérdőívek másolata.

³ BARÁTH ÁRPÁD – GYUROK JÁNOS – SOKCSEVITS DÉNES: A magyarországi horvát fiatalok életmódja, Croatica Kht., Budapest 2002.

⁴ Ez a gimnáziumi csoport a valamikori nulladikosok és a négyéves képzésben részt vevők közös osztálya.

Férfi reklám – női reklám

Aki már hallotta előadásaimat az Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciákon és Kongresszusokon, illetve olvasta azoknak kiadványait, valószínűleg tudja, hogy azok vagy a fordítással vagy a reklámmal, vagy a nemspecifikus nyelvhasználattal kapcsolatosak. Ez tehát az a három – de egymással összekapcsolható – témakör, amely az utóbbi években foglalkoztatott, manapság is foglalkoztat.

Mint azt az előzetes rövid összefoglalóban is kifejtettem, pillanatnyilag nem egy lezárt kutatás eredményeiről szeretnék itt beszámolni, sokkal inkább kezdeti stádiumáról egy olyan vizsgálatnak, amely 2002 őszén fogalmazódott meg a fejemben, így értelemszerűen korpuszt kellett és kell még ahhoz gyűjteni, az anyagokat fel kell dolgozni. Ezen írásomban tehát egyelőre csupán a részben feldolgozott eredményeket szeretném Önök elé tárni.

A reklámok vizsgálatánál eddig főként a szlogenek fordíthatóságával, illetve fordíthatatlanságával foglalkoztam, elemeztem az egyes reklámhordozók sajátosságait, illetve az egyes termékek, termékcsoportok reklámozásának stratégiáját (v.ö. SALÁNKI 1998, 2001).

A jelenlegi vizsgálat során – mint megannyi más esetben is – a reklámhordozók közül a televízió mellett döntöttem, és videokazettára rögzítettem a teljes reklámklippet. (Itt jegyezném meg, hogy a televízióban bemutatott német és magyar reklámklippek között ugyanúgy fel lehet fedezni az azonosságot, mint korábbi vizsgálataim során, tehát ismét létjogosultságát tapasztaltam a fordítás kérdése relevanciájának is).

A magyar csatornákon a TV2 és az RTL Klub, ritkábban az MTV reklámklippjeit rögzítettem, a német adókról a Kabel 1, TVB, ARD, SFB, Pro 7, Super RTL adásait. A kutatás pillanatnyi állása szerint 7-8 órás magyar és kb. ugyanennyi német nyelvű anyag áll rendelkezésemre.

Ezen írásomhoz – bemutatás céljából – 500 magyar reklámot vettem alapul a 2002. november vége és 2003. január elejei időszakból, amelyek részben ismétlődnek. A felvétel rendszertelen időközönként, általában a délutáni, esti órákban történt, természetesen nem állítható fel statisztika ennek alapján az egyes reklámok előfordulásának gyakoriságáról, de ezt nem is tűztem ki vizsgálatom céljául.

Az egyes reklámklippeknél a férfi és a nő szereplők, illetve a narrátor viselkedését szándékoztam megfigyelni. Az 500-ból összesen 243 különböző klippet találtam, ennek alapján készült a mostani feldolgozás.

A reklámok férfi – női aspektusairól voltak előzetes elképzeléseim. Ennek alapján -konkrét megfigyelések nélkül – feltételeztem, hogy léteznek férfiaknak szánt árucikkek, tipikusan férfi főszereplőkkel és narrátorral, valamint jellegzetesen női vásárlóknak kínált termékek, női szereplőkkel és nagy valószínűség szerint női narrátorral. A részletes feldolgozás után azonban kiderült, a látszat csal, a korábbi megérzések csalnak.

A reklámok alapos feldolgozása után azonban arra döbbsentem rá, hogy a férfiak ezen a téren is előnyt élveznek. Nem tömegesen ugyan, de akár ilyen reklámlipp is előfordul!

Nő (manikűrösnél, fodrásznál): – *Nekem nincs vesztegetni való időm! Nekem nincsenek felesleges öt perceim! Sőt! Felesleges fél perceim sincsenek! Most speciel egy felesleges másodpercem sincs!*

Férfi: – *És Ön ráér öt percre, hogy ráérjen egész életében? 5-ös lottó! Számoljon a szerencsével!*

A tipikus „szőke nő”- ha élhetünk ezzel a manapság elterjedt fordulattal – után érdemes lenne ezen a téren még pár példát megnéznünk, ha nem is ennyire „szélsőséges” változatokat. Felhívom itt szíves figyelmüket arra, hogy alapvetően mindig a nő a bizonytalan, ő kér tanácsot, még több nő sem tud mindig megfelelően dönteni, és az esetek többségében a férfi narrátor az, aki – bár legtöbbször meg sem jelenik a színen – mindig hasznos ötlettel tud szolgálni, mintegy „kioktatja” a nőt:

Háziasszony (panaszosan): – *Tönkrement a mosógépem, és most itt állok bokáig a vízben.*

Szerelő (szemrehányó hangsúllyal): – *Biztosan olcsó vízlágyítót használt, és azt is csak ritkán. Az új Calgon-gél az olcsó vízlágyítókkal szemben már a mosás kezdetétől védi a mosógépet a vízkő ellen.*

Női ének: – *Calgon-nal a mosógép is tovább él!*

Férfi: – *Próbáljanak ki egy mosóport márkanév nélkül, és hasonlítsák össze az általuk használttal!*

Nő: – *Hát ez a mosópor, amit most kaptam kipróbálásra. Én ezzel meg vagyok elégedve.*

Nő 2: – *Tisztára mosott.*

Nő 3: – *Minden folt kijött tőle.*

Nő (a vizsgálat vezetője): – *Szeretnék tudni, miről van szó?*

Nők: (kórusban): – *DOSIA!*

Nő 4: – *Kellemes csalódás, hogy a DOSIA ilyen jó.*

Nő 5: – *Valami drágábbra számítottam.*

Nő 3: – *Imádom az illatát.*

Nő 6: – *A hatása is kiváló.*

Nő 7: – *Engem most meggyőzött.*

Nő 3: – *Én meg amit most használlok, le fogom cserélni erre.*

Férfi: – *Ha ugyanolyan jó, miért fizetne többet?*

Nő 1: – *Ugye eljössz az esti bulimra?*

Nő 2: – *Mindenképpen, de még ki kell takarítanom az egész házat.*

Nő 1: – *Nekem is. Bárcsak volna egy olyan tisztítószerem, ami igazán jól tisztít!*
(Füty, megjelenik Mr. Proper rajzfigurája.)

Férfi: – *Kívánsága parancs! Itt a megoldás! Az új Mr. Proper általános tisztítószer, mely hatékonyabb, mint valaha. Új összetételével fellazítja és feloldja a szennyeződéseket. Így a konyhai takarítás könnyebben megy vele, mint bármely tisztítószerrel. Hígított formában pedig ragyogóan tisztít az egész házban.*

Férfi (ének): *Bízva Mr. Properre a munkája nehezét!*

Az inkább, de talán nem kizárólag férfiaknak szóló reklámokban a női narrátor gyakorlatilag kizárt.

Férfi 1 (borotválkozás közben): *-Az érzékeny területeket nem bízom másra. Pénzügyeimet is saját kezűleg intézem.*

Férfi 2: – *Az OTP Direkt új szolgáltatásai révén bárhol és bármikor lekötheti betétjét, vagy átutalást indíthat mobil-telefonja segítségével akár SMS-ben, akár WAP-on.*

Férfi 1: *-Ott, ahol akarom, akkor, amikor akarom.*

Férfi 2: – *Decemberben például havidíj nélkül használhatja.*

(Fiatal pár nevetgélve szaladgál a lépcsőházban, ide-oda becsengetnek, majd elrohannak.)

Férfi: – *Ha sikerült csengőhangot is választani, akkor irány az Erste Bank, ahol már 2,5 százalékos kamattal lakáshitelhez juthat! Hívja a telefonszámot!*

Felmerülhet itt – jogosan – a kérdés, nők miért nem rendeznének vagy rendezhetnének fontos ügyleteket hasonló szolgáltató cégeknél?! Gondolok itt elsősorban a bankok, a biztosítók szolgáltatásaira.

Hölgyeim! Azért nem kell elkeseredniük! Vannak a tarsolyomban reklámklippek, amelyek kifejezetten Önöket helyezik előtérbe. Furcsának tűnik, mégis előfordul például, hogy egy műszaki cikket női narrátor ajánl figyelmünkbe. Megfordulhat ekkor a fejünkben az a gondolat, vajon tudatosan választotta-e a megbízó vagy a klipp készítője a női narrátort, azért, hogy ezzel is kitűnjön a hasonló termékek reklámjai közül. Erre láthatunk itt példát:

Nő: – Élje át újra kedvenc filmjeit! Philips DVD-író.

A Ferrero Rocher reklámklippje pedig a női nagykövettel, aki még verbálisan is hangsúlyozza a helyzet rendkívüli jellegét, szintén sokat elárul a női nem egyenjogúságának általános megítéléséről, hiszen szinte „bocsánatot kell kérnie” azért, hogy ő „magas pozícióban” lévő nő, aki azonban így „természetesen” támaszra szorul. Mégpedig a Ferrero Rocher támaszára.

Nő: *-Nagykövetnek lenni nagy felelősség. És amikor nő kerül ebbe a szerepbe, az emberek nagyon meglepődnek.*

(Ferrero Rocher, ének)

Nő: *-Az én feladatom, hogy az embereket közelebb hozzam egymáshoz, és erre van egy fantasztikus eszközöm.*

(Ferrero Rocher, ének)

Férfi: *Ferrero Rocher. Boldogság adni és kapni!*

Nem panaszkodhatnak a hölgyek az ellenkező esetben sem, amikor – a sztereotípiáknak megfelelően – „tipikus női szerepben” tűnhetnek fel a képernyőn. Ekkor a szereplők és a narrátor egyaránt nő.

(Nő a kórházban, amint a szülőszoba felé tolják, idős édesanyja pedig szerető gondoskodással megy mellette, és fogja a kezét.)

Nő: – *Van valaki, aki születésemtől fogva mellettem volt a nagy pillanatokban. Én azt szeretném, hogy ez mindig így maradjon.*

(Ekkor már magymama, anya és kisbaba „hármását” látjuk otthon, boldog családi környezetben.)

Nő: – *Napi kétszer 20 Béres Csepp gondoskodik arról, hogy ellenálljunk a betegségeknek, és legyen minél több közös pillanatunk. Kicsi és nagy. Béres Csepp. Szokjon rá az egészségre!*

A kockázatokról és mellékhatásokról olvassa el a betegtájékoztatót, vagy kérdezze meg kezelőorvosát, gyógyszerészét.

Sokkal pozitívabban – bár még mindig „tipikusan női szerepében” – állítja be a háziasszony találékonyságát az LG Cyking porszívó reklámja, bár itt már férfi a narrátor:

(Tornádó. A női szereplő kimegy a házból, és LG Cyking porszívójával bátran „felszívja” a vihart.)

Férfi: – *Az LG porzsák nélküli porszívója a tornádó erejével. LG Cyking.*

Valóban feminista reklámnak hat azonban a Colgate Total Plus Whitening reklámklippje, ahol a fiatal, öntudatos hölgy oktatja ki a fogkrémgyártás tudományos fejlesztési lehetőségeiről a neki bókoló „naív” fiatalembert:

Férfi: – *Nem csoda, ilyen természetesen fehér fogakkal!*

Nő: – *Természetes?! Tudod, mitől olyan fehérek? Az új Colgate Total Plus Whitening fogkrém*

tartalmaz egy speciális hatóanyagot, amely fehériti a fogakat, plussz a Colgate Total továbbfejlesztett összetételét. Ez triclosan és egy copolimer kombinációjából áll, amely 12 órán át védi fogaimat a baktériumoktól. Hatékony módszer, láthatod!

Férfi: –*Lenyűgöző! Colgate Total Plus Whitening. 12 órás védelem és fehér fogak együtt.*

Nő: –*Hatékony, ugye?*

Meg kell hogy valljam, az utolsó két klipphez hasonlóval igen-igen ritkán találkozhatunk.

A fenti példák bemutatása itt talán nem igényel egyelőre összegzést. Csupán ismételten meg szeretném ígérni, hogy a magyar korpusz feldolgozását folytatom, illetve egyelőre csak kíváncsi vagyok, hogyan osztják fel a szerepeket a férfiak és a nők között a német reklámklippekben. További kutatásaimról egy következő alkalommal számolok be.

Irodalom

SALÁNKI ÁGNES (1998): Werbung im Vergleich. Deutsche und ungarische Werbetexte. PhD.- értekezés. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem (Kézirat).

SALÁNKI ÁGNES (Szerk.) (2001): A reklámról – ma – Magyarországon. Budapest: Eötvös Kiadó.

Az internetes fórumok résztvevőinek nyelvhasználatáról

1. Bevezetés

Az alábbiakban az internetes fórumok, közülük is a magyarországi *Index* fórum résztvevőinek nyelvhasználatát és nyelvhasználati attitűdjeit mutatom be, és elemzem röviden. Írásom a fórumokat használók szociológiai paramétereit és technikai környezetét figyelembe véve készült, a vizsgálat során pedig az egyes nyelvhasználati kérdések boncolgatása mellett a szubkultúra sajátos jellemzőit is szemügyre veszem. Minderre azért van szükség, mert ezeknek az ismereteknek és az Internet változatos kommunikációs formái aktív használatának hiányában csak felületes, sokszor egyenesen félrevezető megjegyzéseket tehetünk használóinak nyelvi sajátosságaira vonatkozóan. Ebből kifolyólag szándékolt célom néhány, az Internetet rendszeresen használók nyelvi kompetenciájára és performanciájára vonatkozó közkeletű tévhit eloszlatása is.

2. Szociológiai paraméterek

Az Internetet használók szociológiai szempontból egy relatíve szűk, de alapjában véve jól körülhatárolható társadalmi réteget képviselnek. A legszűkebb, ún. állandó magot a 18 és 29 év közötti, általában magasan képzett, minimum érettségizett, de jobbára egyetemista vagy már diplomás budapesti férfiak alkotják – ők használják permanensen és a legrégebb óta a világhálót. A felhasználók nemek szerinti aránya, ha még nem is kiegyenlített, de közelít egymáshoz: a nők internetezési kedve és számítógép-használata az utóbbi vizsgálatok szerint fokozatosan nő (l. KÓD Gazdaság- és Médiakutató Intézet 2001; Netsurvey Internetkutató Intézet 2001, 2002a-b). Az Internethez való hozzáférés elsődleges gátja – úgy tűnik – még mindig anyagi természetű (előfizetési díjak, telefonszámla).

3. A fórumok használatáról röviden

Az internetes fórumokat úgy határozhatjuk meg, mint egyfajta szabad teret, nyilvánosságot az Interneten, ahol a fórumra bejelentkezettek az adott témákban szabadon kifejezhetik a véleményüket, vitázhatnak egymással. A fórumok rendszerint internetes lapokhoz, portálokhoz kapcsolódnak, de általában minden nagyobb internetes gyűjtőhelynek van már fóruma.

E ponton fontos elkülönítenünk egymástól két internetes műfajt, a csetet (chat) és a fórumot, noha megeshet, hogy a fórum név alatt mindkettőt megtaláljuk, úgymint csevegő fórum és vitaforum. Mint látni fogjuk, jelentős különbség lehet a kettő között, noha átmeneti tartományuk is létezik.¹ Tipikus esetben mind a fórumozásban, mind a csetelésben kettőnél több ember vesz részt. Különbség azonban köztük, hogy a fórumok esetében a témánál maradás szó szerint alapkövetelmény, csetelni viszont konkrét vagy állandóan változó téma mellett is parttalanul lehet. A fórumozás belső nyelvében ezt offolásnak (témán kívülség) nevezik. Aki túl sokat offol, a fórumozásból ki is zárható.

A cset lényegi vonása, hogy adott időn belül lezajlik, vagyis egyfajta írásban zajló, szinkron beszélgetés. A fórumra is igaz ez, itt azonban a valós idejűség nem feltétel. Ha valaki ún. topikot (témát) nyit egy fórumon, az első és az azt követő hozzászólások között elvben bármennyi idő eltelhet. Ha sokáig nem érkezik hozzászólás, a topik „elsüllyed” (főként akkor, ha az indító első bejegyzést senki nem „nullázza le”, azaz nem fűz hozzá semmiféle megjegyzést). A cset célja tehát az, hogy az éppen beszélgetni akaró internetező partnert vagy partnereket találjon, és a témát maguk döntik el (ez bármilyen téma lehet; szakmai, tudományos is); a fórumé a megadott – akár komoly, akár komolytalan – témában való társalgás időhatárok nélkül.

A fórumok egyszerre nyilvánosak és anonimek; nyilvánosak, mert ha valaki egyszer már hozzászólott valamelyik topikhoz, hozzászólása megőrződik az archívumban, és anonimok, mert a fórumozók nickek (becenevek, álnevek) mögé bújva vitáznak, beszélgetnek egymással. A nickek takarásában társalgó fórumozók túlnyomó többsége általában deklaráltan meg kívánja őrizni az inkognitóját, ami egyes fórumozók esetében meglehetősen paradox vágy, hiszen a gyakori hozzászólók némelyike írásai elolvasása után nyitott könyvnek tűnik.

A külső benyomások hiányában folytatott vita és barátkozás a fórumozók vallomásai szerint a fórumozás és egyúttal az internetezés egyik legnagyobb előnyének tekinthető: ez a demokratikusság, a tolerancia megnyilvánulása. Sokak bevallottan nagyon élvezik, hogy a fórumozókat csakis verbális megnyilvánulásaik, gondolataik képviselik, mert ezáltal mindenféle, a külsővel kapcsolatos előítélet kiküszöbölhető, így a személyiség jut főszerephez. Ez azt jelenti, hogy a többek által az internetezés veszélyének tartott elszemélytelenedés, az emberi kapcsolatok leépülése az éremnek csak az egyik oldala: a személytelenség mellett a személyiség aláhú-

■ ■ ■
zása, a kapcsolatok elvesztése mellett új kapcsolatok megszületése ugyancsak jól megfigyelhető az internetes kultúrában.

4. A fórumos nyelvhasználat főbb jellemzőiről

4. 1. A nick-választás és a virtuális személyiség

Mintegy kétévtényi időtartam alatt több száz különböző nicket gyűjtöttem össze az *Index* fórumairól. Igyekeztem feltárni a nick-választás mögötti motivációkat, amelyben a fórumon szereplő (ön)reflektív topikok voltak segítségemre, ezek közül ugyanis sok szól a nickekről (pl.: *Azonosulás a nicknévvel; Add nekem a nicked!; Életkor a nick mögött; Honnan jött a nick neved*).

Úgy tűnik, hogy a ténylegesen létező nickek köre óriási, ráadásul rengeteg felhasználó használ több nicket (ennek nincs technikai akadálya). Az etikusság kérdése itt annyiban merül fel, hogy vannak olyan felhasználók, akik szerint a több nick használata zavaró és erkölcstelen (a hozzászóló ne hordjon álarcot, vállalja fel identitását). Vannak viszont olyanok, akik azért tartják etikátlannak a sokad-nickek használatát, mert számos közülük másvalaki nickjére hasonlít, és a megtévesztést, a lejáratást szolgálják (ez a nick-hamisítás). A harmadik eset az, amikor a több nickű egyén úgy gondolja, hogy joga van ahhoz, amit csinál, fórumos hozzászólásaiban szerepet játszik, és egyes nickjei különböző személyiségeket formálnak meg. Nyilvánvalóan további ars poeticákat is lelnénk a nickhasználattal kapcsolatban, nyelvészeti szempontból ennél érdekesebb azonban, hogy milyen nicktípusok fordulnak elő a leggyakrabban. Előljáróban megjegyzem, hogy a nickek egyáltalán nem csoportosíthatók olyan kézenfekvő módon, mint a valós világban használatos tulajdonnevek. Nick ugyanis bármi lehet, és az elnevezés motivációjának felfedése nem mindig kézenfekvő, sőt. A háttérben álló motivációt intuitíve nemigen lehet kikövetkeztetni: nem tudhatjuk, hogy a *Lédaa*² nicket viselő felhasználó álnevét Ady szerelmének neve után válaszotta-e, esetleg a saját keresztnévét ferdítette el stb. Mindenesetre elmondható, hogy ezek a motivációk csak részben esnek egybe a más internetes műfajokban megjelenő nickekével (vö. NÉMETH Renátának a társskereső csetekre vonatkozó névtani kutatásaival).

A nickek rendszerezése során végül is a következő főcsoportokat különítettem el a felismerhetőség, a rejtőzködés és a kreativitás mértéke szerint:

1. A saját (valódi) név valamilyen fokú használata (ez a legkisebb csoport):
 - a teljes saját névé: *Kis Ádám, Német Róbert*;
 - a saját név kezdőbetűinek (vagy első néhány betűjének), vagy a kezdőbetűk

■ ■ ■

kiejtés szerinti visszaadásával kapott forma használata: *Pöbö, SebDani, illesf*;

- saját keresztnév vagy annak valamilyen torzított („anglicizált” kiejtés szerinti stb.) változata: *Tamasch, Laa-Yosh*;
- becenév (polgári nevéből ered vagy ismerősei adták stb.): *Pudli, Léha*, (vezetéknév-torzítás): *Öki, Ditke*.

2. Már nem élő személyiség bármelyik nevének használata: *che* (élő híresség, személy neve nem választható – l. az *Index* saját netikettjét, a *Modus Moderandit*).

3. Fiktív (nem saját maga által kitalált) személy neve:

- zenekar, együttes, filmbeli karakter; sorozat, reklám, irodalmi mű stb. hőségnek, szereplőjének vagy bármely hasonló jelenségnek a neve – akár torzított, de még felismerhető formában: *Arthur Dent, Oriza Triznyák, iago, kockasfulnyul* (ékezetek nélkül); *Dorian Gray, José Arcadio Buendía, Hontalan (Iván), KliNgOn, bocimobil, viktor a takarító*;
- ide tartoznak az idézetek és a filmcímekből származtatott nickek is – meg-
esik, hogy a nick egy egész mondatot sűrít magában: *leon, a profi; Sehon-
nai Bitang ember; Legvidámabb Barack*.

4. Fantázianév (ez bármely, a fenti csoportok valamelyikében szereplő névre emlékeztethet, lehet kontamináció is, rendszerint köznevekből áll), illetve az eddigiek keveréke, valamint a fentiekbe nem besorolható szójátékok (ezekből van a legtöbb): *Két makákó cigizik a fán, nobodybuilder = nobody + bodybuilder; énvagyokmenyus, Settenkedő Mazsola, Szilvácska, tamagocsimadár, Joker Karakter, Sharky Kocsmá, KissMe, valóságépítő technikum, moszvicsslusszkuics, betonlufi, zsírharang, kocsmonauta, Géniusz Lóci, áááááavadász = 'hat+á+s+vadász', Halotak napja az APEH-nál, valahánynévanaptárban*.

Az írásmód pontos megőrzése a fórumos kommunikáció során egyúttal a virtuális személyiség tiszteletét is jelenti, hiszen a minket megszólító hozzászóló technikailag nem kényszeríthető a nick tényleges írásmódjának megtartására. Azt mondhatjuk, hogy a nickek annyiban hasonlítanak a tulajdonnevekhez, hogy mindig a tulajdonos által megadott formában kell őket leírni. Tiltott az obszcén, trágár, rasszista, gyalázó, reklámhordozó jellegű nickek választása, de a határvonalak világos megléte itt sem egyértelmű (trágárnak tekinthető nickek ugyanis tömegével vannak, igaz, nem feltétlenül magyarul, és az emberi lelemény itt sem ismer határokat, pl.: *shit4sale, coito_erGO, A halálfa szára*).

4. 2. Írott beszélt nyelv

A fórumozók tábora nyelvhasználati szempontból nem homogén, mégis körülhatárolható: közös vonásuk az informalitás és a fentebb vázolt játékszabályok nagyjából tiiszteletben tartása. A fórumos kommunikációban csak a közeget tekintve van írott nyelvvel dolgunk, mivel a hozzászólások nyomtatott formában jelennek meg előttünk a képernyőn. Valójában azonban ez a nyelv(változat) jellemzői alapján egyáltalán nem azonosítható az írott nyelvvel. A téves megítélésből eredeztethetők azok az elképzelések, amelyek szerint a világhálón használt nyelv igénytelen, pongyola, hibákkal tűzdelt és helytelen normák elterjedésének alapjául szolgál (vö. BÓDI 1998a, 2001b). Más fényben tűnik fel az egész jelenségkör, ha közelebbről meghatározzuk, miféle nyelvváltozat(ok)ról is van szó. Az Interneten kommunikáló felhasználóktól elvárt nyelvi „igényesség” az írásos nyelvváltozattal szemben támasztott minőségi elvárásokon alapszik. A fórumokon azonban olyan új nyelvváltozato(ka)t tanulmányozhatunk, amelyek voltaképpen írásba áttett beszélt nyelvi szövegek. Ezek az (informális) beszélt nyelvre jellemző sajátosságokat mutatják fel, és „hibáik” zöme is ebből eredeztethető, ilyenek például a gyorsaságból fakadó tévesztések (írásban: elütések, betűcserék), megformálatlanság, ismétlések, egyeztetési hibák.

Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az a sajátos írott beszélt nyelv, ami a fórumos kommunikációt reprezentálja, nem egy kategóriát képez, hanem kontinuumot, amelynek az egyik végén a rendkívül „igényesen” megformált írott beszélt nyelvhasználat, a másik végén az akár teljes betűanarchiába fuladó írásba áttett beszélt nyelvváltozat található. A szövegromlás ugyanakkor egy ponton nem haladhat túl a megértés zavara nélkül. Amelyik fórumozó nem úgy teszi meg hozzászólásait, hogy azok legalább valamilyen mértékben érthetőek legyenek, az a vitákból, beszélgetésekből mindenképpen kiszorul.

4. 3. A beszélt nyelv írásos megjelenítésére használt eszközök

A beszélt nyelv írásos megjelenítésére használt írásjelek funkcióinak nagy része konvencionálisnak tekinthető, itt azonban – mivel egyértelműen beszélt nyelvváltozatról van szó – a közismert írásjelek más, újabb funkciókat is kapnak, illetve szerepük olykor jelentősen átértelmeződik. Vagyis ezeket a jeleket elsősorban nem írásjelként használjuk, mert nem az írásos kifejezést akarják gazdagítani. Olyasféle tendencia látszik kibontakozni, amiben a helyesírás tulajdonképpen leépül (l. a központozás elmaradását, a szóelemző írásmód túlsúlyát), helyette az élőbeszéd árnyalatainak, szupraszegmentális jellemzőinek visszaadásán helyeződik a hangsúly – más eszközökkel, vagy ugyanazokkal, de másképp.

Az informálisabb internetes, így a fórumos kommunikációban is, általában a következő eszközök állnak rendelkezésre az élőbeszéd írásos visszaadására:³

1. Emotikonok (smiley). A leggyakoribb mindig ennek két alaptípusa (a mosolygó és a szomorú arc), az előbbi a boldogság, nevetés stb. kifejezésén túl még egy nagyon fontos körben tölt be szerepet: az irónia és a tréfa kifejezésében. Példa: „BBazsi! A Brahms: Kettősverseny hegedűszólamának csak az első pár ütemét próbáld meg üres húr nélkül, s aztán számolj be az eredményről itt a topicban:-))))))” (patakveer 2).
2. Betűtöbbszörözés. Ennek funkciója az emfatikus nyújtás érzékeltetése: „ÚRISTEEEEEN!!! CAVINTONT IDE, DE RÖGTÖN!” (jell).
3. A verzállal szedett betűk a hangerő nagy mértékét (kiabálás, ordítás), az érzelmi töltés erősségét fejezik ki: „UTÁLOK MINDENKIT AKI NEM ÉN VAGYOK!!” (kongóbelűkirály).
4. A dőltbetűs írásmód több mindent is kifejezhet: hangsúlyt, iróniát, illetve jelölheti azokat a szövegrészeket (idézett, odamásolt formában), amelyeket a vitapartner mondott, és a hozzászóló idézi őket, illetve külön-külön hozzászól: „nyiss egy topikot kiket utálunk kulturált hangvételben c. topikot oszt oda majd nem írok” (krég); „Nem azért a 20 fillérért, de én a magam 20 évével nem mernék ilyen kijelentéseket tenni. Na ez a fenti mondat élőszóban is gáz, de írásban elég ahhoz, hogy megkövezzenek.” (Bohóc Feri).
5. Félkövér betűk használata: főként kiemelésre szolgálnak: „Úgy értette, hogy csak **te** vagy szörnyeteg.” (plissken).

A különböző írásjelek és karakterek használata mellett természetesen a megfogalmazás milyensége is nagy szerepet játszik. Elsősorban nem az „igényességen”, a megformáltságon van a hangsúly, mint az írott nyelvénél általában, hanem a mondanivaló, a lényegi gondolat átadásán, és az ehhez igazított hatásos, célba találó, egyúttal pragmatikailag sikeres megformáláson. Minden hozzászólást az a fő cél vezérel, hogy a hozzászóló minél gyorsabban, frappánsabban, ugyanakkor egyértelműen fejezze ki magát (kivéve, ha játékról van szó) – a fórumokon a legtöbbször az ökonómia az úr.

4. 4. Az áttétel következményei: helyesírási és elütési hibák

A vélt helyesírási hibák mennyisége valóban igen nagy a fórumos nyelvhasználatban. Ezek egy része azonban valójában elütési hiba, ami helyesírásiaként manifesztálódik. Korántsem arról van tehát szó, hogy a hibák mind nem tudásból, esetleg trehányásból fakadnának – lényegesebbnek tűnik a gyorsaság aspektusa, amit még a fórumozás ráérősebb műfaja sem igen tud lelassítani (sietség, mert például versengés alakult ki egy hozzászólás megtételéért, a két ujjal történő gépelés sok hibát okoz, továbbá a hozzászólók szövegeiket rendszerint – ugyancsak spórolásból – nem olvassák vissza). Tévesztünk az élőszóbeli beszélgetésekben, és tévesztünk írásos iktertestvére, az internetes beszélgetés közben is. A gyorsaság egyébként az internetes kommunikáció kulcsszava, így nem véletlenül jelenik meg a felhasználók minden megnyilvánulásában: elterjedt elképzelés és tapasztalható is, hogy aki gyorsan tud az Interneten keresni, információt cserélni, tájékozódni, szórakozni – tehát hozzájutni ahhoz, amit szeretne, az lesz a sikeresebb mind a szakmájában, mind az élet más területein is. Természetes módon e nagyléptékű társadalmi jelenségnek a hatásait, következményeit figyelhetjük meg a fórumok, csetek nyelvhasználatában is.

A helyesírási hibák egy részét ugyanakkor nyilvánvalóan a helyesírási szabályok felületes ismerete is okozza, ám ez nem túlságosan jellemző – vegyük figyelembe, hogy a hozzászólók túlnyomó része magasan kvalifikált, de minimum érettséggel rendelkező személy. Ugyancsak fontos szempont, hogy technikai okok (a karaktertáblák összeférhetetlensége miatt) nem minden felhasználó gépe képes ékezetes betűket produkálni.

Szándékos vétségekről, vagyis álhibákról beszélhetünk abban az esetben, amikor a hibázások hátterében a tréfákozás vagy az élőszóbeli fordulatok visszaadása, illetve utánzása áll: „**Wágnér úr** például mindig lyó-ként írja a jó-t.

Köztes esetet képez, ha a tréfa és a rövidítés egybeesik: a *ksz* betűkapcsolat x-ként való realizációja a leggyakoribb, ezzel a felhasználó nemcsak időt és helyet nyer, de a végeredmény is „mulatságos”: „hol is láttam ezt? a Kabarében? már emléxem” (Rhadamanthys); „Lyézus! Mijen dógokat irok?” (LOU); „Mindig cipoben fexenek az agyban.” (Vajk).

Megesik, hogy a hozzászóló szándékosan nem a megfelelő helyesírási elvet követi, illetve tréfából stigmatizált alakokat használ: „Meg rózsaszín műszőrrel beboriccák” (La Méduse); „Hűha, asszem kezdekte magyarázkodni” (DrabAAL); „eccer savbol meg eccer lugbol, mi?” (Vajk).

Egybeírás: gyakorta előfordul, főként humoros hozzászólásokban, esetleg sürgető jelleggel, vagy erős emocionális töltet jelzésére: „Előreislegmélyebbhálástiszteletelköszönömszépen :-)” (Enrico Palazzo); „innen idezgetett horvatjanos” (Vajk).

4. 5. Szleng és angol „rulez”

A fórumozók nyelvében is jól megfigyelhető a szubkultúrákra jellemző szleng használata. Ez a fórumos szubkultúra – mint már szó esett róla – szélsőségei és gazdagsága ellenére is meglehetősen jól behatárolható, legnagyobb részét a számítástechnikához kitűnően vagy jól értő, az Internetet rendszerint a munkájához is használó fiatal férfiak (kisebb számban nők) alkotják, akik közül sokan társadalmi életük egy jókora részét is a fórumokon élik.

A fórumos nyelvhasználat szlengjének fő alkotóelemei a következők:

1. Internetes hunglish használata (magyar-angol kevert nyelv, illetve elferdített szavak, eredetileg angol szavak magyar kiejtés szerinti átírásban, illetve magyar szövegbe beillesztett angol nyelvű mondatok): „Lehetne egy kicsit konkrétanban?... példát please...” (NevemTeve); „a good guys pozitív hosok kozul” (morticia addams). Ugyanide tartoznak egyes angol kifejezések rövidítései is: *CUL8R* = ejtsd: C = See + U = You + Later (‘viszlát’) y? = e: why? ‘miért’.
2. Fiatalok szlengje: nem csak a fórumokon megjelenő szleng, amit főleg a legfiatalabb internetező réteg használ (16–21 évesek), nem kizárólag fórumozás, csetelés közben, például: *gyakni* ‘ölni’. (A *gyakni* ‘eltüntetni, kijavítani, kiirtani’ jelentésben számos szlengben előfordul, pl: *egy szövegből a hibákat kigyakni*).
3. Kifejezetten a fórumon, illetve az internetes nyelvhasználatban megjelenő szleng kifejezések, főleg a számítástechnikai szakzsargonból érkezettek, illetve onnan tovább ferdítettek: *Elindít egy backup.exe-t* ‘a kocsmába elmegy inni valamit’. *Máris bookmarkoltatt!* (Mulan) ‘könyvjelzőt kapott, vagyis a böngészőprogram rendszerint kedvenc honlapokat megőrző részébe került’.
4. Rövidítések és szleng: a gyorsabb és hatékonyabb hozzászólás végett számos, az (Index) fórum valamelyik jelenségére vonatkozó kifejezés honosodott meg a fórumos nyelvhasználatban, olyanok is, amelyek azután rövidült alakban szilárdulnak meg, és a szleng részévé váltak: *tasztalos* ‘Törzsasztalos, olyasvalaki, aki az Index fórum Törzsasztala alatti rovatokba szokott írogatni’; *szvsz* ‘szerény véleményem szerint’; „Meggájver *valszeg* Kazahsztánban bóklászott” (drótmalac).

A fórumos nyelvhasználat informális jellege, lazasága a fórumozók egy részét zavarja, egy másik része természetesnek tartja. A nyelvészettel vagy nyelv műveléssel foglalkozó topikok saját rovatában, a *Magyarulezben* a hozzászólók gyakran vesznek górcső alá egyes, a fórumos nyelvhasználattal is kapcsolatos jelenségeket. Értethető módon e téren a bevallásuk szerint nyelvész foglalkozásúak (illetve az e téren magasan képzettek) mutatják a legnagyobb türelmet.

A szélsőségesen trágár nyelvhasználat mindig inkább egyes személyekhez köthető, semmint csoportokhoz, illetve a témákhoz hozzászólók egészéhez. Mint jeleztem, a fórumos nyelvhasználat igényességi szintje erőteljesen témafüggő. Léteznek eleve olyan szándékkal indított topikok, amelyekben „szabad a vásár”, és olyanok is, amelyekben a téma maga ha nem is kizárja, de valószínűtlenné teszi a trágárságot (topikpélda az elsőre: *Kiket utálunk?*; sziggyuk egymás q annyát; a másodikra: *komolyzenei hangszerek, Bölcsészek motivációs topikja*).

4. 6. Tegezés, magázás

A fórumok és csetek világában a tegeződés gyakorlatilag kötelező. A magázódás olyannyira ritka, hogy az *Index* fórumon külön topik nyílt a következő szándékkal: *„Ezt a fórumot azzal a céllal nyitom az Önök számára, hogy kiélhessék az összes Törzsasztalon elfojtott magázódási hajlamaikat”* (Planney, *Magázódós* c. topik). Ebben a topikban szemmel láthatóan egyáltalán nemcsak elszabadult magázódás folyt, hanem a beszélgetés sok felhasználó között egyúttal egyfajta kitalált, túludvariaskodott, archaizált nyelvváltozatban, játékos formában folyik: *„Drága Barátaim! Kérem nézzék el, hogy újdonszásként betörök az életükbe, ám az elmúlt hónapok nagy lélegzetvételnyi szünetekkel folytatott hozzászólásai láttán épp arra gondoltam, talán Önök sem vennék rossz néven, ha friss szellőként lengném be e topicot. Szívem csücskébe helyeztem kedves minannyiójukat, hisz’ e társalgási forma ha nem is sarokköve életemnek, de – s különösen egyes személyekkel – fontos eleme.”* (November).

E humoros topik mellett akad egy-két olyan fórumozó, aki (szándékosan) mindenkiel magázódik, kíváncsiságot ébresztve így maguk körül, és rendszerint nem árulják el cselekvésük mögöttes okát (l. a következő topikot: *Miért magáz mindenkit myofibrillum?*).

4. 7. Még egyszer a fórumos nyelvhasználat igényességéről

Az internetezők nyelvhasználatát érintő közkeletű, általam is röviden vázolt sztereotip vélemények szerint a csetelőkre, a fórumozókra, de még az e-mailezőkre is (és a sort kiegészítve a mobiltelefonos WAP-olókra és SMS-ezőkre) összefoglalóan a következők jellemzők:

1. szövegeik számtalan helyesírási és elütési hibával vannak tele (illetve számos rövidítést használnak);
2. sok angol szót és kifejezést használnak a magyar szavak mellett, helyett vagy azokkal vegyítve;

3. nyelvhasználatuk változatossága fokozatosan egyszerűsödik, helytelen nyelvi mintákat sajátítanak el és terjesztenek;
4. rengeteg az obszcén, trágár kifejezés, valamint pongyola a nyelvhasználat.

Az *Index* fórumon megtalálható rovatok topikjai közül rovatonként legalább három, egyenként minimum 40 hozzászólást tartalmazó topikot vizsgáltam meg (a többségük azonban 1000 hozzászólásnál is többel bírt) a fenti véleményekhez kapcsolódó szempontok szerint. Konklúzióim a következők:

1. A „helyesírási” hibák zöme a gyorsaságból, illetve észre nem vett elütésekől fakad (l. fentebb). A javítások kis szerepet kapnak, mert mellékesek a mondanivalóhoz képest, és a hibák mértéke általában nem megy a megértés rovására. Ha mégis, helyesbítenek. Korrigálások tehát előfordulnak néha, önkéntes alapon is, például: „kutyaára = kutyára” (drótmalac); „elnézést a sietségben elkövetett betűhibákért” (szeretne).

2. Az internetes hunglish eredete a számítógépes kultúra és szaknyelv angol „anyanyelvűségében” gyökeredzik. Az angol és a kevert szavaknak bizonyos topikokban szándékosan eltúlzott mértékben való használatát elsősorban a bennfentesség látszatának keltése, annak igazolása motiválja, valamint a humor és az internetes közösséggel való azonosulás szándéka. Mértéke korántsem olyan nagy, mint tűnik, főként azért, mert ahogyan a fórumozók, csetelők stb. tábora egyre kiszélesedik, egyre többen értik ezt a nyelvet. És ha néhány évvel korábbi cseteléseket nézünk meg, látható, hogy mennyiségük fokozatosan csökken, a szöveg a szakmai kifejezésekkel való telítettség mértékét tekintve felhígul (ez a témagazdagságból is fakad).

3. Ama nézet valós voltának a megítélése, miszerint a netezők nyelvhasználatának változatossága fokozatosan egyszerűsödik, helytelen nyelvi mintákat sajátítanak el és terjesztenek, nézőpont kérdése; amennyiben egy bizonyos fórumos vagy csetelős réteget kimetszünk, ez igaznak tételezhető fel. Ez a réteg azonban jóval kisebb ahhoz a számottevő fórumos csoporthoz képest, amelynek tagjai hangulatától, témától függően ugyan, de rendkívül változatosan és gazdagon használják az írott beszélt nyelvet.

4. Végezetül pár szó az obszcén, trágár és pongyola nyelvhasználatról: a fórumozó nyelvhasználók egy kis részére valóban helytállóak a fenti megállapítások. Ez a jelenség számos szállal kötődik az internetezéshez mint sajátos kommunikációs formához (l. az anonimitás teret engedhet a kontrollálatlan megnyilvánulásoknak), illetve feszültségoldó, levezető funkcióval bír. Ide tartoznak azok az öncélú, topik romboló megnyilvánulások, amelyek során egyes felhasználók durva, sértő és trágár hozzászólásaikkal „bombázzák” a topikot, figyelmet és felháborodást próbálva meg kicsikarni a többiek részéről. Úgy vélem, ez a magatartásforma – ami számos nem internetes szubkultúrában is permanensen jelen van – elsősorban bizonyos, legfeljebb szűk kört alkotó felhasználókra jellem-

ző, nem vonatkoztatható a fórumozók egészére általában. E csoporttól, illetve a magányos „harcosoktól” el kell tehát választanunk azokat a hozzászólókat, akik a moderált és kulturált hozzászólás hívei. Mint már említettem, a témák és a trágárság, obszcénység között sok az egyértelmű összefüggés, s az egész jelenségkör a nick-választási attitűdökre is kiterjed.

Az a benyomásom, hogy akik moderálatlanul nyilvánulnak meg, azok általában a kisebb moderáltságú témákba szoktak írogatni is, akik viszont türelmes, kulturált, de kíváncsi hozzászólók, azok a szabadosabb témáknál sem szükségszerűen váltanak hangnemet.

Jegyzetek

- ¹ Ilyen például a Who is Who (wiw) zártkörű weboldal fóruma is, ami – mivel az oldalon külön nincs lehetőség csetelni – csetként is funkcionál (bővebben l. DÁNYI 2002).
- ² A nickeket következetesen félkövér szedéssel különböztetem meg a topik címeiktől, illetve az idézetektől.
- ³ Ezentúl a példák után zárójelben a nick áll.

Felhasznált irodalom

ALMÁSI MIKLÓS (2002): A kibeszélés szubkultúrája.

<http://www.szochalo.hu/modules.php?name=News&file=print&sid=216>

ANGELUSZ RÓBERT-TARDOS RÓBERT (1997): Útban az Internet-galaxis felé? – tájkép az új technikák hazai expanziójáról. <http://www.c3.hu/~jelkep/IK992/angelusz/angelusz.htm>

BÓDI ZOLTÁN (1997): Digitális nyelvújítás, illetve az anyanyelvivé tétel iskolapéldája.

<http://nyelv.c3.hu/bg1.html>

BÓDI ZOLTÁN (1998a): Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció.

<http://nyelv.c3.hu/besz98.html>

BÓDI ZOLTÁN (1998b): Az elektronikus levelezés és az Internet nyelvhasználatáról.

<http://nyelv.c3.hu/szamnye.html>

BÓDI ZOLTÁN (2001a): Az internetes sajtó nyelvhasználatáról.

<http://www.e-nyelv.hu/cgi-bin/hirek/irasok.pl?cikk=1012&type=m>

BÓDI ZOLTÁN (2001b): Informatika és nyelvhasználat.

<http://www.e-nyelv.hu/cgi-bin/hirek/irasok.pl?cikk=1007&type=m>

CZEIZER ZOLTÁN (1998): Az írva-beszélt nyelvjátékok vírusos terjedése az Interneten.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/nyelvjat.hun>

DÁNYI ENDRE (2002): WiW – ismered? A virtuális közösségek harmadik korszaka.

- <http://www.kreativ.hu/cikk.php?id=7737&PHPSESSID=3d78a78735ba647765ab539fb6a39173>
- DESSEWFFY TIBOR–GALÁ CZ ANNA (2001): A dolgok új rendje. Technológiai diffúzió és társadalmi változás. http://web.axelero.hu/aja/dessewffy_galacz.html
- DOMONKOSI ÁGNES (2001): Tegeződő világháló? – Nyelvi udvariasság az Interneten. <http://www.e-nyelv.hu/cgi-bin/hirek/irasok.pl?cikk=1006&type=m>
- ÉRSŐK NIKOLETTA ÁGNES (2003): Írva csevegés – virtuális írásbeliség. In: Nyr. 127: 99-104.
- FARKAS LÁSZLÓ (1997): Az internet és a nyelv. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/netnyelv.hun>
- HORÁNYI ÖZSÉB (1997): Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/media/hozseb1/hozsb1mek>
- KIS ÁDÁM (1997): A számítógép metakommunikációja. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/szmtgtps.hun>
- KIS ÁDÁM (1999). Az írott párbeszéd. In: Magyar Tudomány. 347–9.
- KÓD Gazdaság- és Média kutató Intézet 2001: Az Internet-hozzáférés piacának hazai tendenciái. http://www.kod.hu/#PAGE_TOPPER
- MIKLÓS KATA (1996): Az IRC nyelvvezete. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/muszaki/szamtech/wan/kultura/ircnyelv.hun>
- NAGY RÓZSA (1997): Ottlap, honlap s egyebek. A www és a magyar nyelvhasználat. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/honlap/>
- NÉMETH RENÁTA (2003): A nick a társkereső klubokban. In: Névtani Értesítő 25: 190-205.
- Netsurvey Internetkutató Intézet 2001: A Magyar Online Monitor harmadik negyedévi eredményei: <http://www.netsurvey.hu/index1.html?kutat.html>
- Netsurvey Internetkutató Intézet 2002a: Inkább szórakoznak a hálón a 30 évesnél fiatalabbak, az idősebbek munkára használják. Mindenki másként használja. <http://www.netsurvey.hu/index1.html?kutat.html>
- Netsurvey Internetkutató Intézet 2002b: Informatika a magán, kis- és középvállalkozói szférában és a közigazgatásban. Közel félmillióan interneteznek otthonukban. <http://www.netsurvey.hu/index1.html?kutat.html>
- SZÉPE GYÖRGY (1997): Az internet-korszak nyelvészete. <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/intnyelv/>
- TÖLGYESI JÁNOS (1999): Az interneten megjelenő szakfolyóiratok közönségéről kísérlet az olvasók utáni nyomozásra: <http://comkut05.elte.hu/reflexiok/olvasok.htm>

A nyelvi hátrány gyógypedagógiai oldalú megközelítése

A mindennapi oktatás, gyakorlat területén a nyelvben található hátrányokról egyértelműen beszélhetünk. A nyelvi hátránnyal való foglalkozásnak már nincs olyan lehetősége, mint ami volt a 60-70-es években, amikor leginkább politikai, szociálpolitikai kérdéskörbe helyezték a problémát, bár a megoldást oktatási oldalra próbálták helyezni. A nyelvi hátrány és a nyelvi deficit megjelölés felválta jelenik meg a magyar és a külföldi szakirodalomban, az utóbbiban leginkább a deficit jelölést használva. Az azonban egészen nyilvánvaló, hogy a különböző szakterületek (gyógypedagógia, nyelvészet, szociológia) elnevezéseit figyelve átfedéseket vehetünk észre. Ez majdhogynem magától értetődő, hiszen ugyanazt a problémát vizsgálják más-más oldalról, s így egymáshoz képest eltérő vélemények, következtetések születnek, egyazon problémának más-más szegmensét tárgyalják.

A gyógypedagógia területén nagyon erőteljes diagnosztikai, terápiás alkalmazást látunk. E szakterület számára a probléma szakirodalmi alapvetés, a terápia, a fejlesztés alapját képezi. A hátrány azonban leginkább egyénre kivetített, nem úgy, mint az előző két szakterület esetében, ahol társadalmi oldalról közelítenek a problémához.

A gyógypedagógia kapcsolódik leginkább az oktatási oldalhoz, hiszen mindkettő a gyermekek pedagógiai helyzetét tekinti gyakorlati területének.

A két terület azonban sokszor nem is találkozik, hiszen például a logopédus is mást lát a gyerekből, és mást a tanító, a tanár. Itt a hátrány kezelendő, alapvető szituáció, nem eredmény, hanem csupán tényező.

Meg kell még említenünk az oktatás területét, ahol a hátrány összetett tényezőként szerepel, azonban ebben a helyzetében súlytalanná válik, hiszen inkább szociális, etnikai szempontból közelítenek a jelenséghez.

Az említett szakterületek így felváltva használják a hymes-i kompetencia deficijt, valamint a nyelvi hátrány, a szociális hátrány megjelöléseket. A nyelvi oldal azonban minden esetben sarkalatos pontja a problémának.

Jelen tanulmány az alkalmazott nyelvészet oldaláról közelítve, szakterületi kölcsönhatásában, ezeket összefogva határozza meg a nyelvi hátrányt, és ezt egységes

nyelvhasználati hátrányként felfogva, ennek egyik szegmensét, a gyógypedagógiai oldalát írja le. Megpróbál hozzárendelni egy olyan empirikus vizsgálatot, amely a mindennapi oktatás területéhez rendeli a nyelvhasználati hátrányt, leírva annak problémakörét is.

Az ilyen típusú vizsgálatok nem a hagyományos és jól működő gyógypedagógiai felmérés keretei között működnek, s bizonyos értelemben valamiféle kapcsolt vizsgálatnak is tekinthetők, hiszen a szűrés során több vizsgálat típust kapcsolnak össze. Célszerű lenne, ha a vizsgálat során a szülőket is bevonnák, és az anamnézist velük vennék fel. Ez biológiai-orvosi anamnézist nem tartalmazna, mivel akkor a medicinális véleményeket is a vizsgálat részévé kellene tennünk, s ez sokkal nagyobb, kiterjedtebb vizsgálati területet követelne meg. Az anamnézis két részből állhatna:

1. beszédanamnézis;
2. szociokulturális-pszichés anamnézis.

A beszédanamnézisben a gyermek beszédének fejlődésére, a beszédállapot és a beszédkörnyezet összefüggéseire, az esetleges beszédhibára kérdeznénk rá.

A szociokulturális résznél a család struktúrájáról, kulturális viszonyairól, míg a pszichés oldalnál a szülők benyomásáról a gyerekről, nevelési elképzeléseikről tudakozódnánk.

A gyógypedagógia területén jelen lévő fogalmak, amelyek megegyezhetnek a nyelvhasználati hátrány fogalmával:

- tanulási zavar/nehézség,
- egyéb eltérő teljesítmény,
- eltérő fejlődésmenet.

Tanulási akadályozottságról azért nem beszélhetünk, mivel ez a terminus idegrendszeri, funkcionális zavart jelöl, olyan organikus problémát, ahol határt szab a fejleszthetőségnek az organikus eredet. Ezen esetekben a fejlesztésnek számolnia kell az eredménytelenséggel.

Részképesség problémák

A vizsgálat egyik munkatéziseként a gyógypedagógia által leírt részképesség problémák szolgáltak. Érdemes e helyt áttekinteni ezeket, kiemelve a legfontosabbakat.

Iránytévesztés

A térbeli tájékozódás zavara, azért nem tudja síkban differenciálni, mert a térben sem tudja; ha a saját testen és a térben való tájékozódás nehezített, akkor ennek a síkban való megkülönböztetése, felismerése, leképezése végképp megoldhatatlan, például a -b-t és az -e-t fordítva írja.

A fonémahallás nehézségei

Nagyon fontos, hiszen a magyar nyelvben minden hangnak jelentés megkülönböztető szerepe van. Ha a gyermeknek nem megfelelő a fonémahallása, akkor a probléma megmutatkozhat a beszédhangok egymással való helyettesítésében, azaz paraláliájában. Ez 4-5-6 éves korra jellemző. Később pedig, ha a gyermek nem kap megfelelő fejlesztést, ez áthúzódik az iskoláskorra, s már az írott nyelv használatban is megmutatkozik. Elhúzódik a betűelsajátítás, illetve a gyermek nem fog tudni olyan betűelsajátításra szert tenni, ami az olvasás eszköz-szintű használatához nélkülözhetetlen. Megoldhatatlan probléma lesz a gyermek számára a zöngés–zöngétlen hangpárok akusztikus differenciálása (*p-b, k-g, t-d* hangpárok, például a *pap-bab, kép-gép, tél-dél* szavakban).

A legnehezebb azonban, és az iskolai évek során a legtovább elhúzódó probléma a hangok időtartamának felismerése, megkülönböztetése (a hosszú magánhangzókat röviden írja, de azért, mert nem hallja a különbséget!).

Az időtartambeli problémát a tanár helyesírási problémaként fogja értelmezni, durva hibának minősítve azt. Itt nem arról van szó, hogy a különböző helyesírási elveket megfelelően használja-e a diák, hanem arról, hogy a beszélt, hallott nyelvet tudja-e transzformálni az írott nyelvre. Hiszen neki a hangot a betűvel meg kell feleltetni, s azon kívül csak azt fogja az írott formára transzformálni, ami az ő nyelvi kódjában jelen van, ami benne kódolódott. Ez független attól, hogy a megfelelő helyesírási szabályt megtanulta-e, s ez megnehezíti a helyzetet. Hangsúlyozni kell, hogy mindezek ép hallás mellett jelentkeznek. (Bár ez ismét erőteljesen a beszéd-észlelés témakörét érinti.)

Szeriális integrációs probléma

A szeriális felismerése és reprodukálási nehézsége nagyon fontos az írott nyelv elsajátítása szempontjából. „Az a gyermek, akinek a szeriális észlelése elmaradott vagy zavart, súlyos kudarcokat él át az írás-olvasás tanulásakor.” (Gósy 1995: 24.) Tünetei: a diák szócsonkokat ír, nem tudja differenciálni a hangsort, metatézisek jelennek meg (ez szóban és írásban is megjelenik, és súlyosabb zavarról árulkodik).

Tézisek

Nem veszik észre a problémát, látens nyelvi hátrány a gyereknek amiatt, hogy szakmailag felszínre nem jövő részképesség problémája van, ami miatt a tanárok

rossz helyesírásúnak mondják, s így a gyereknél egyfajta frusztrációt hozhatnak létre, pedig valójában terápiára szorulna, lehetséges, hogy csupán írásban megmutatkozó problémáról van szó? Bő szókincs és a nyelv aktív használata közben lehet-e ilyen problémáról beszélni?

Ami nagyon fontos körülmény, hogy az oktatók az írás és a helyesírás problémáját nem különböztetik meg az írás nehézséggel küszködő gyermek esetében fennálló, valamely részképesség problémájától. Ami számára mindenképpen frusztrációt jelent, az pontosan a tanítók, tanárok részéről megmutatkozó indifferens magatartás, aminek következménye a diáknál jelentkező sikertelenség. Vannak olyan esetek, amikor a gyermek – habár szakvéleményt adtak ki íráshibájáról – ezt a tanár semmilyen mértékben nem tolerálja, s egyazon csoportba sorolja azokkal a diákokkal, akik nemtanulás következtében kapják elmarasztaló érdemjegyeiket.

A teszt egyfajta szűrőtesztként is funkcionálhatna.

A teszt szerkezete

1. rész: Mely megyében található az iskola, hányadik osztályos a tanuló, a tanuló bizonyos érdemjegyei (másodikosoknál olvasás, írás és matematika jegy; ötödik osztályosoknál magyar nyelv- és irodalom, idegen nyelv és matematika jegy).

2. rész: önálló szövegalkotás: adott képről való szövegalkotás (*Meséld el, mi történik a képen!* –instrukcióval).

3. rész: diktálás (másodikosoknál öt, ötödikeseknél nyolc mondat).

A teszt részben követi az 1970-es vizsgálatot, mivel egy budapesti belvárosi, valamint két külvárosi, illetve két vidéki általános iskola egyes osztályai tanulói által megírt tesztek használtak fel.

A szociológiai kereteket így nem tartottuk meg, azokat inkább pedagógiai helyzetekkel váltottuk fel. A belvárosi iskola az ország legjobbjai között szerepel, a diákok főként értelmiségi szülők gyermekei, míg a két külvárosi iskoláról ez nem mondható el. Egyéb szociológiai tanulságok levonására a vizsgálat nem kívánt kiterjedni.

Értékelés

A 2. osztályos vizsgálati lapokat figyelve elmondhatjuk, hogy a l(mondaton belüli, illetve mondatok közötti) logikai, nyelvi relációk, valamint transzformációs összetettség vonatkozásában, illetve – ahogy itt jelölhetjük – a nyelvi kompetencia tekintetében hiányosságok voltak tapasztalhatók. A szövegalkotás kiindulásául szolgáló képen látható cselekvéseket, cselekményességet szemlélve világossá válik, hogy ez legtöbb esetben nem függ össze az összetettséggel.

A feladat megoldása kétféle módon történhet: A *Meséld el, mi történik a képen!* instrukció hatására nem felsorolás jellegű válaszadás képzelhető el. Ilyenformán

értékelhetjük úgy, hogy az összetettség és a felismert cselekvések száma nem korrelál. Sokan csupán felsorolásban válaszoltak, és sok esetben magas pontszámot értek el a felismerésekben. Második osztályban inkább predikatív szerkezetek jelentek meg, kevesebb bővítményi szócsoporthal (tárgy, határozók, jelzők).

Amennyiben összehasonlítjuk az összetettséget a felismert cselekvési helyzetekkel, a nyelvhasználat alapján két csoportot különíthetünk el.

Az egyik csoport jellemzője, hogy nyelvi kompetenciája gyengébb, észlelési, verbális emlékezeti problémák nagyobb mennyiségben jelennek meg, a transzformációs észlelés nagyobb fokú. Igaz, hogy nem feladata a vizsgálatnak, de ebben az esetben természetesen a helyesírás is legtöbbször rosszabb minőségű. A másik csoportot ezek alapján fejlettebb nyelvi kompetenciájúnak kell minősítenünk.

1. Gyengébb nyelvi kompetencia

Összetettség, nyelvi kompetencia	X/13	N=49
- azonos mondatbevezetők - fogalmi egysíkúság (mindenki fiú, néni) - nyelvi hiányosságok, pl.: <i>A madarak csipegetnek.</i> (magokat) - helytelen általánosítások, pl: <i>A padon gyerekek fagyiznak.</i> (egy nő és egy kisgyerek) - hiányos mondatok, fogalmi részek, pl.: <i>A gyerekek várat építenek.</i> (homokvárat építenek) - átértelmezett feladat, helytelen feladatértés (nem írt cselekvéseket, leírt egy átlagos napot, vagy saját napját - sematikus tömondatok, pl.: <i>A gyerek játszik. A kutya ugat. A madarak esznek.</i> - nem általánosít, ebben bizonytalanság tapasztalható, így személyessé teszi, személynevekkel látja el az alakokat	X= 5,98	

2. Fejlettebb nyelvi kompetencia

Összetettség, nyelvi kompetencia	X/13	N=38
- fogalmi színesség - mondatbővítmények - választékosabb nyelvhasználat - térbeli relációk felismerése - azonosítás, elkülönítés: külön szemléli az utcát és a teret, egyidejűséget fogalmaz meg - az egységességre törekvés, egy egészként szemlélve a képet - érzelmi megnyilatkozások a képről, pl.: Szép tavasz van. - szinonimitás, pl.: A cica az utcán kóborol. A fiú az utcán kerekedik. - a részek között kapcsolatokat teremt	X=8,26	

Az eltérés kapcsán felmerül a kérdés, vajon mondhatjuk-e azt, hogy ezen értékek korrelálnak az érdemjegyekkel!

	Olvasás jegy	Írás jegy	Matematika jegy
X=5,98 N=49	3,94	3,8	3,9
X=8,26 N=38	4,47	4,18	4,5
Eltérés	0,53	0,38	0,6

A gyógypedagógiai oldalt segítségül hívva egészítsük ki a táblázatot a kapott két csoportnak megfelelően. Egyértelműen nem minősíthetjük hibának azon eseteket, amelyeknél a diák jó fonémahallással helytelen alakot hoz létre, így például: *zülcség, egészséges, áltam, bicigli*. Ezek helyesírási, és nem íráshibák, s ezt a kettőt egyértelműen el kell különítenünk!

	Olvasás jegy	Írás jegy	Matematika jegy	Fonémahallás, időtartam, zöngéesség, szóhatárok, szeriális integráció
X=5,98 N=49	3,94	3,8	3,9	2,51/5 =50%
X=8,26 N=38	4,47	4,18	4,5	1,78/5 =35%
Eltérés	0,53	0,38	0,6	15%

A teszt gyógypedagógiai oldalát tekintve, a megfigyelt problémák oldaláról a következő összesítés figyelhető meg. Ezen oldal átlagolt adata a megfigyelt öt problémához mérten jelenik meg, az egy főre jutó esetleges tüneteket adja.

A táblázatban jól látható, hogy hány esetben volt tapasztalható az adott probléma. Itt csak azokat nézzük meg, amelyek számszerűleg mérhetőek. A problémákat nagyon nehéz, valószínűleg nem is lehet differenciálni, mivel ezek többféle háttérrel feltételeznek.

Amennyiben gyógypedagógiai oldalról közelítünk a kapott csoportokhoz, a következőket mondhatjuk el.

Az írásbeliségben megjelenő tünetek (felmerülő hibák) hátterében nehéz eldönteni a valódi okot, annak esetleges multifaktorialitása miatt. Jelen vizsgálatban nem cél az esetleges gyógypedagógiai problémák feltérképezése, vagy bárminemű beleszólás a gyakorlatba. A nyelvi hátrány oldaláról szemlélve viszont fontos tanulságokat vonhatunk le.

A legtöbb esetben nyilvánvalóan nem tudnánk kimutatni meglévő problémát, és a vizsgálati lap is csupán feltételezhető problémákat jelölhet. A biztos diagnózishoz sokkal körütekintőbb, kiforrottabb vizsgálati tesztekkel kell használnunk. Ami viszont jól látható, az az összefüggések rendszere.

A problémák általában nem elszigetelten jelentkeznek, az időtartambeli tévesztés mellett többször jelenik meg szeriális integrációs nehézség, zöngés-zöngétlen hangok keverése. Az írásban megjelenő hibákat is differenciáltan kell megítélnünk. Íráshibákra, amelyekben az észlelés, beszédértés, fonémahallás, az időtartam észlelésének nehézségei tükröződnek, s melyeket nem ítélnünk a szokványos helyesírás értékelés szempontjai szerint. Ezek a hibák, attól függően, hogy a háttérben megjelenő ok felderítésre került-e vagy sem, illetve, hogy megkapja-e a gyerek otthon, vagy az iskolai keretek között a célirányos fejlesztést, évekig leképeződnek az írásban, és nehezíteni fogják az egész tanulási, ismeretsajátítási folyamatot. Ahol komplexen, szinte minden vizsgált területen problémát tapasztalunk, ott a háttérben feltehetően több részképesség gyengesége állhat: vizuális analízis-szintézis gyengesége, fonémahallás kialakulatlansága, aktív szókincs gyengesége, mentális lexikonhoz kapcsolódó analízis nehézsége. Ezért kevés számú elemet sorol fel a képről, gyenge szókincssel, kevés szóval, folyton visszatérő motívumokkal. Hangsúlyozom, hogy az írásban megmutatkozó problémák hátterének feltárása jelen tanulmányban objektíven nem ítélni meg, ez csak abban az esetben lehetséges, ha az egész teljesítmény struktúráját feltérképezik, komplex pszichológiai, gyógypedagógiai vizsgálattal.

Sokan vitatják az olvasástanítási módszerek jelentőségét az olvasás elsajátításában, pedig a gyakorlat azt mutatja, hogy ha olyan tankönyvből tanul a gyermek olvasni, amely a magyar nyelv hangtani sajátosságait és az írott nyelv sajátosságait (vizuális betű-, illetve akusztikus hanghasonlóság) figyelmen kívül hagyja, és a hasonló betűket egymás után, vagy egymáshoz közel tanítja, akkor ezzel közvetle-

nül, de nem készakarva előidézi a betűelsajátítás nehézségeit, illetve akadályoztatja azt (főleg olyan gyerekek esetében, akiknek volt, van artikulációs problémája, hallási differenciálási nehézsége). Ezt a szakma ma divatos diszlexia, diszgráfiaként fogja definiálni, holott az esetek 95%-ában nem történik más, mint az előbb vázolt folyamatra épülő következményes tünet (?), zavar létrehozása.

Mi sem mutatja jobban a probléma meglétét, mint országosan kiemelt általános iskolában, gimnáziumban mért adatok, lefolytatott empirikus vizsgálat. Nagy szókinccsel rendelkező, ép intellektus mellett, értelmiségi háttérrel rendelkező diákoknál tapasztalhatóak voltak efféle tünetek. Ezek hatására idegen nyelv elsajátítási problémák is jelentkezhetnek. Voltak olyan esetek, amikor a szülők azzal magyarázták a diák problémáit, hogy bizonyos ideig külföldön éltek.

Nemcsak az anyanyelvet, hanem a tanult nyelvet is érinti, mivel ezek a problémák egyaránt kihatnak a nyelvhasználat minden területére, egy funkcióról, illetve funkciózavarról van szó.

A diszlexia divatbetegség, ha ez részképesség probléma, akkor az irányítévesztésre mit kell mondanunk, minek definiálhatjuk azt.

A 1. csoportban sokkal több esetben volt tapasztalható szeriális észlelési, fonémahallási probléma (ezeket a szakirodalom tipikus diszlexiás tünetekként aposztrofálja, vagy részképesség zavarra következtethetünk), több szócsonkkal találkozhattunk, így például: *ropogtss* ('ropogtass'), *homozban* ('homokozóban'), *farászik* ('fára mászik'), *zölödség* ('zöltség'), *egssés* ('egészséges').

Legtöbb esetben időtartambeli tévesztéseket láthattunk, melyek ennél a korosztálynál még nem számítanak olyan nagyfokú problémának, mint később, illetve nem annyira nagy probléma, mint a szerialításban, fonémahallásban megjelenő tünetcsoport.

Az azonban bizonyos, hogy az említett csoportnál nagyobb az esetleges részképesség zavar rizikó faktora. Jelen tanulmány számára az egyik nagyon fontos megállapítás, hogy ezeket a problémákat a diákok tanárai, tanítói helyesírási problémaként fogják meghatározni.

Természetesen az iskolák logopédiai szűrései hatására több gyerekről kiderülhet az esetleges probléma, de tapasztalataink szerint számos gyerek úgymond nem akad fenn ezen a szűrőn. Teherként fogja magával vinni 14 éves koráig, amikor már több zavart nem is lehet mérni, illetve szinte semmilyen terápiás foglalkozásra nem lesz lehetősége, a tünetek alapján csupán ténymegállapításra kerül sor.

Az 5. osztályos teszteknel ugyanezen csoportalkotást követve a következő összefüggéseket állapíthatjuk meg. A létrejövő két csoport jellemzőit egy egységes táblázatban a következőképpen foglalhatjuk össze.

Gyengébb nyelvi kompetencia	Fejlettebb nyelvi kompetencia
- inkább felsorolás jellegű - több tömondat - több javítás, bizonytalanság - kevés informális elem - kevesebb grammatikai elem - több tömegkommunikációs elem beépülése, így pl.: <i>A mentőautót kihívták, mert a parktól nem messze emberölés kísérletével próbálkozott egy ember.</i> - ..., mert -típusú mondatok halmozása - helytelen nyelvi megformálású mondatok, pl.: <i>A kisfiú a zebránál van, hogy zöld legyen a lámpa, hogy átvigye az utcán az öreg nénit.</i> ('a fiú és az öreg néni a járda szélén áll a zöld jelzésre várva') - sematikusság, szleng pl.: <i>A homokozóba a két fiú beszélget a tegnapi dögéről.</i> - logikai, informális űrök, pl.: <i>A szomszédunk most volt terhes és kihozta a gyerekét a friss levegőre.</i> ('egy hölgy gyermekét babakocsiban tolja') - egysíkú cselekvésleírások, a létige nagyarányú használata - értelmetlen mondatok. pl.: <i>A bicigli elkezd fékezni, mert eljön a zebra. ; Kettő kislány felmászik a fára, hogy milyen volt a negyedik az első napon.</i>	- keretbe illesztett szövegalkotás - bővített összetett mondatok, több cselekvéselem transzformálása, összekapcsolása, összetettség pl.: <i>Két gyerek a homokozóban játszik, mialatt a mentő szirénázva halad el a biciklista mellett.</i> - idegen szavak, pl.: <i>illusztrál</i> - szinonimák használata - érzékletesség, szemléletesség a leírásokban - társadalmi, szocializációs információk, értékítéletek megjelenése, így pl.: <i>A biciklis szabályosan közlekedik, bukósíkot visel. ; A mentőautó újabb életet ment meg.</i> - plusz elemek beillesztése, de megfelelő relációk - érzelmek megjelenése a szövegben - logikus elkülönítések (emberek, állatok, növények elkülönítése a szövegben; kint/bent relációk; ok-okozat kapcsolatok)

A gyógypedagógiai, logopédiai problémák száma csökkent, de korántsem szűnt meg. Azt lehet mondani, hogy a két meghatározott csoport közötti különbség ugyanúgy fennáll, ezen kívül egyéb elemekkel is kibővült. A televízió, a telekommunikáció hatása egyértelműen tetten érhető. A mindennapi világunkhoz szocializált elemek száma megnövekszik a nyelvben, ami természetes. Ez azonban iskolánként erős eltéréseket mutat: minél magasabb presztízs szinten áll a tanulás adott osztályban, annál kevesebb ilyen elem jelenik meg.

Nézzük meg most a két meghatározott csoport összefüggő jellemzőit!

	Magyar nyelv jegy	Magyar irodalom jegy	Idegen nyelvi jegy	Matematika jegy	Fonémahallás, időtartam, zöngéesség, szóhatárok, szeriális integráció
X=10,51 N=56	3,89	4,03	3,65	3,34	2,75/5 = 55%
X=11,43 N=42	4,57	4,38	4,14	4,23	1,29/5 = 20%
Eltérés	0,68	0,35	0,49	0,89	35%

A táblázat alapján azt láthatjuk, hogy az idegen nyelvi jegy a változásokban korrelál. Az esetleges problémák megléte ugyanúgy sújtja az idegen nyelvtanulást is, mint egyéb tantárgyak tanulását, megértését. A problémák – szintúgy, mint a 2. osztályos felmérésben – halmozottan jelentkeznek.

Az eltérés még nagyobb arányban kimutatható 5. osztályban, ami számos kérdést vet fel. Nem kapta meg a gyermek a megfelelő kezelést, nem nyilvánították olyan fokúnak a problémákat, hogy logopédiai kezelést javasoljanak számára. Mindenesetre ennek tárgyalása jelen esetben meghaladja a vizsgálat kereteit.

Azt látjuk, hogy a felismert cselekvések szintjén nincs olyan erőteljes különbség, sokkal inkább látható ez a nyelvi kompetencia, összetettség helyzetében, ami a táblázatból nem látható. Lemérhető viszont az érdemjegyeken, mivel például a magyar nyelvi jegynél majdnem hét tizednyi eltérést tapasztalhatunk, míg a többinél többet, vagy kevesebbet, de mindenképpen kimutatható különbségben.

A globális hátrány képét látjuk itt, a gyermek nyelvi, nyelvhasználati hátránya az előző táblázat csoportismérvei alapján minden területen jelentkezve fejti ki negatív hatását.

Más megvilágításba helyeződik jelen esetben tehát a nyelvi hátrány. Nem állíthatjuk azt, miszerint a már felállított korlátozott/kidolgozott, a magyarországi vizsgálatokkal is alátámasztott kódelmélet érvényét veszti, mivel a vizsgálat nem érinti a szociológiai oldalt.

Azonban a gyógypedagógiai jellemzők figyelembe vételével a magyarázati kör mindenképpen kibővült, nem vizsgálhatjuk, s definiálhatjuk a nyelvi hátrányt csupán szociológiai keretek között. Az alkalmazott nyelvészet számára kínálkozik az a lehetőség, hogy valóban komplex formában térképezze fel az amúgy is sokak által vitatott hátrányos helyzetet.

A vizsgálat másik oldala annak tudomásulvétele, hogy a hátrányos helyzet nem minden esetben jelent nyelvi hátrányt is, illetve mondhatjuk: a hagyományos hátrányos helyzet kifejezésnek a nyelvészetben, így az alkalmazott nyelvészetben

sincs jogosultsága. A hátrány csak nyelvi, nyelvhasználati hátrányt jelenthet, amely az eddigiektől eltérő eszközökkel mérhető.

A hiányosságok komplex formában jelentkeznek, amely a tanuló számára kellemő frusztrációt okozva fejti majd ki hatását: meghatározza a tantárgyakhoz való viszonyát, a tanuláshoz való viszonyát befolyásolja, kihat a pályaválasztásra, és építkező formában később, felnőttként megjelenik majd a szocializációban, bizonyos szempontból öröklődik.

Elmondhatjuk tehát, hogy a szociolingvisztikában is van létjogosultsága a hátrányos helyzetnek, de azt nyelvi/nyelvhasználati hátránnyként kell értelmeznünk. Ennek kivételése lehet gyógypedagógiai is, bár nem mondhatjuk, hogy csak az. Ez azonban csak folytatólagos kutatások segítségével magyarázható.

Jelen tanulmány célja az volt, hogy kiindulási alapot teremtsen az iskolai hátrány leküzdésére, az iskolai kudarcok csökkentésére, az oktatók munkájának segítésére. Ennek keretében felvilágosításra ugyanúgy szükség lenne, mint egy egységes nyelvi/nyelvhasználati hátrány/deficit leírására és annak szociolingvisztikai szempontú körvonalazására.

Irodalom

- BERNSTEIN, BASIL (1972): *Class, Codes and Control*. In: *Theoretical Studies Towards Sociology of Language*. Volume 1. 2nd revised edition. London. Routledge and Kegan.
- GEE –ALLEN – CLINTON (2001): *Language, Class, and Identity: Teenagers fashioning themselves through language*. In: *Linguistics and Education*, 12 (2), USA, University of Wisconsin-Madison.
- Ferge Zsuzsa (1972): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. In: *Szociológia*. 1972. 2.
- GÓSY MÁRIA (2000): *A hallástól a tanuláshoz*. Nikol Kkt, Budapest.
- (1997): *Beszéd és óvoda*, Nikol Gmk, Budapest.
- (1996): *Gyermekkori beszédészlelés és beszédmegértési zavarok (szerk.)*. Nikol Gmk, Budapest.
- (1995): *GMP-diagnosztika*. Nikol Gmk, Budapest.
- DR. JUHÁSZ ÁGNES (1999): *Logopédiai vizsgálatok kézikönyve (szerk.)*. Új Múza Kiadó, Budapest.
- KULCSÁR MIHÁLYNÉ (2000): *A tanulás öröme is lehet. Dalacato módszere alapján*, Magánkiadás, Bicske.
- PAP MÁRIA (1982): A Bernstein-féle szociolingvisztikai elmélet kritikai elemzéséhez. In: *Általános nyelvészeti tanulmányok*. XIV.
- PAP MÁRIA – PLÉH CSABA (1972): *Nyelvhasználat és társadalmi helyzet*. In: *Szociológia*. 1972. 2.
- VÁMOS ÁDÁM (1999): *Kisebbségi oktatás, cigány tanulók oktatása*. In: Bábosik I. –Rácz S. (szerk.), *Romapedagógia. Pedagógiai tanulmányok*, ELTE BTK Neveléstudományi Tanszék és Pro Educatione Gentis Hungariae Alapítvány, Budapest.
- VASSNÉ KOVÁCS EMÓKE (1988): *Szemelvények a dyslexia köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest.

A történetmondás interakcionális értelmezése

1. Az etnometodológiai konverzációelemzés

A nyelvészet strukturalista szemléletű főárama mellett már a huszadik század első felében megjelentek a kommunikatív szituáció fontosságát hangsúlyozó vélemények. Az antropológia módszereiből kiindulva Bronislaw Malinowski (1922, 1923) a nyelvészeti etnográfia megalapozó munkáiban a kontextus fogalmát helyezte középpontba, a nyelvet pedig cselekvésmódnak tekintette. A kommunikációban hallgatóként résztvevő félnek ismernie kell az elhangzó szavak szituatív környezetét és kulturális hátterét (MALINOWSKI 1923: 301).

Az etnometodológia alapelve szerint a társadalom tagjai mindennapi cselekvéseik során teremtik meg a társas viszonyokat, és ezáltal a szociális rendet. Az interakciók speciális típusát vizsgáló konverzációelemzés a társalgást helyezi középpontba. Arra keresi a választ, hogy miként hozzák létre a résztvevők az interakció rendjét, hogyan értelmezik – e rendből kiindulva – saját és partnerük kommunikatív szándékait (SCHEGLOFF – SACKS 1973: 290).

A konverzációelemzés kialakulásának és alapfogalmainak magyar nyelvű bemutatását Iványi Zsuzsanna végezte el (2001). Az alapos áttekintés miatt a klasszikus metodológia ismételt részletező leírásától éppen ezért eltekintek.

A társalgásnak a nyelvhasználat alapvető formájaként sajátos szabályrendszere van. E szabályok és elvek feltárása képezi a konverzációelemzés központi vizsgálati irányait. Az angol rövidítés alapján CA-nek is nevezett metodológia napjainkra olyan általános metaelméletté vált, amelynek keretein belül sok – diszciplinárisan különböző hátterű – kutató dolgozik. A szomszédsági párok, a forduló, a beszélőváltás, a javítás (önjavítás és küljavítás) fogalmak a szekvenciális rendezettség jegyében adekvát formában leírható jelenségek.

A magyar szakirodalomban fordulóként, (beszéd)lépésként használt fogalom a verbális interakció egysége. A társalgásokban rendszerint egy beszélő él a megszólalás lehetőségével, bár igen gyakoriak, de rövidek azok az időszakok, amikor egyszerre többen beszélnek (átfedések). A beszélőváltás jól meghatározható rendben zajlik, az átmenetek között rendszerint nincs szünet. A hétközna-

pi társalgásokban a beszélők gyakran közbevágásokkal, átfedésekkel, befejezetlen egységekkel veszik, és adják át szót.

A megszólalások tartalma, rendje és időtartama nem meghatározott. A szó megtartására és átadására különféle stratégiákat alkalmaznak az interakció résztvevői.

A konverzációelemzés egyre általánosodó (a metodológia alapjait képező) definíciói mögött azonban minden esetben a megfigyelés, az empirikus tudás áll. A konverzációelemzés éppen ezért inkább technika, leírási módszer, s nem merev teória. A konverzációelemzésnek a hetvenes években – főként Emanuel Schegloff, Harvey Sacks és Gail Jefferson munkássága révén – kibontakozó gyakorlata mára több irányra bomlott.

A narráció konverzációelemzési tanulmányozására az teremt alapot, hogy a beszélt nyelvi történetmondások – a kommunikatív értelmezés alapján – az interszonális interakció részét képezik. A konverzációelemzés alapelveiből kiindulva Sacks (1974, 1978) nem az izolált, kontextusától megfosztott, hanem a társas érintkezésbe ágyazott történetet vizsgálta. A társalgások történetei a beszélgetés komplex struktúrájába illeszkednek. A Harvey Sacks által kimondott „rend minden ponton” alapelv szerint a narratívum (egyértelmű belső sajátosságai mellett) a szekvenciális rendezettség szabályrendszerébe is illeszkedik. A társalgásokban elhangzó történetmondások tanulmányozásával arra a következtetésre jutottam, hogy a konverzáció szabályosságainak figyelmen kívül hagyásával csonka lesz a narráció elemzése.

2. Történetek társalgások részeként

A társalgások részeként megjelenő történetek egyik legfontosabb sajátossága, hogy hosszabb monologikus egységek, többelemű fordulók jönnek létre. A szó tehát hosszabb időre a narrátorhoz kerül. Ennek a típusú beszélőváltásnak gyakori formája, amikor egy bevezető egységgel a beszélő, B, tulajdonképpen bejelenti szándékát a történetmesélésre, a másik fél, A, pedig kifejezi, hogy átadja a szót, vagyis szívesen hallgatja a történetet. Ezt példázza a következő részlet.

(1) B: Dolgozni megy a Keleti pályaudvarra.

(2) A: Ott mit csinál?

ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék
Beszélt nyelvi gyűjteménye (BNyGy. VI, 42)

A konverzációelemzés alapkifejezését felhasználva, olyan szomszédsági párokról van szó, amelyek szoros kapcsolatban állnak egymással. A klasszikus kérdés/válasz dichotómiával szemben itt kijelentés/rákérdezés egységgel van dolgunk.

A kijelentéssel az első megszólaló hiányos tartalmú megnyilatkozása felkelti az érdeklődést, a másik fél pedig jelzi: kíváncsi a folytatásra, „indulhat” a történet.

Explicit formában is kifejezheti a beszélő történetmondó szándékát. Ilyen például a *talán ott kezdeném el a történetet* kijelentés (BNyGy. I, 22), vagy egy saját gyűjtésű szövegben az az *történet ugyanis* megjegyzés. Ezek a szándékot előrejelző bevezető megnyilatkozások – a konverzációelemzés terminus techincusával – előaktivitásokként, vagy előszekvenciákként értelmezhetők.

A kötetlen, hétköznapi társalgásokban a történetet bevezető egység gyakran szónoki kérdés formájában realizálódik: *Tudod, mi történt? / Ne tudd meg, mi történt!* Erre azonban sokszor nem érkezik válasz, hanem a beszélő belefog mondanójába.

3. A társalgó, közös emlékfelidezés, történetmondás

A következőkben az interaktív kommunikáció egy olyan formájáról lesz szó, amelynek lényege valamely közös emlék együttes megalkotása. A közös visszaemlékezés fogalmát a felidezés társadalmi és kulturális beágyazottságát hangsúlyozó Middleton és Edwards (1990) használta. A társalgás célja ugyanis bizonyos esetekben a múlt közös rekonstrukciója. A társalgó felidézések aktusaiban rendszerint szerepek alakulnak ki, az egyes résztvevők különbözőképpen járulnak hozzá az emlék rekonstrukciójához, „figyelik, megerősítik vagy megingatják a narrált történeteikkel” (KÓNYA 1999: 545).

Az alábbiakban kötetlen, spontán beszélgetésrészleten (BNyGy. VI) keresztül mutatom be ennek a sajátos együttes eseményrekonstrukciónak a működését.

A példában egy tanári szobában egy jelen nem lévő munkatársnőről beszélget két tanárnő (A és B), egy adminisztrátor (C) és egy egyetemi hallgató (D). C jelű adatközlő nem ismeri jól a szóban forgó kolléganőt, akiről az előzmények alapján is egyértelműen kiderült, hogy A és B nem kedveli. A közös élményfelidézésekhez hasonlóan A és B olyan eseményről (és szereplőről) számol be, amiről a beszélgetés másik két résztvevője nem rendelkezik információval.

1 A: <<f>Eddig is ↑fölségesen ↓utáltam,> de most meg má 2 aztán- (0,95)	kiinduló kijelentés, érzelemnyilvánítás
3 B: Tönkretette [magát a] lakás, a-	tényközlés
4 A: [Tönkre.] De nem, minket fog tönkretenni; 5 >↑érted mer;< ↑ilyen hülyéket nem helyeznek- nem 6 fogadnak sehova- nyugodjatok meg; ilyen ↑hülyéket,	helyeslés, erősítő-fokozó funk- ciójú ellenvetés, értékelés, a feloldás előrevetítése
7 D: <Hát pláne a ↑Vajdával együtt, >	a történet bővítése (újabb szerepelő)
8 A: Na, (045) ők- [a két ↑hülye egy pár;]	érzelmi értékelés
9 B: [<<p>Képzeljétek el ezek ketten] 10 elmentek-> >A Vajdát még nem ismeritek.< Hát 11 ↑elmentek állást ((nevetés)) keresni, ↑teljesen odavolt a 12 Joli; hogy új helyre mennek, [minden-]	narratív összetevő – a történet tartal- mi összefoglalása (B narrátor)
13 A: [<<f> És képzeljétek el azt,>] 14 <<p>már ne haragudjatok-> ((nevetés)) ((...)) >szóval, 15 meg volt róla győződve hogy< fogadják őket->és akkor 16 és akkor< ↑elkezdett mondogatni a Joli; <<m>hogy 17 ilyen szar tantestületbe, hogy hogy ↑örül ő; hogy 18 ↓megszabadul; meg ↑mit tudom én;> >szóval minden 19 tücsköt-bogarat mondott ránk; <és mit tesz isten, 20 ((nevetés)) nem fogadják őket sehol,	narratív összetevő – a történet folytatása A és B egyenrangú narrátori szerepben bonyodalom, feloldás
21 C: ↑Ki az a ↓Vajda?	érdeklődés, törekvés a közös háttértudás megszerzése
22 A: <<m>↑Az a vőlegény;>	válasz
23 C: Az is ↑itt ↓tanít?	további pontosítás kérdése
24 B: [<Ne:m;>]	a válasz a másik nar- rátortól érkezik
25 A: [Tanított] egy évig. Egy évig. <<m>De olyan- olyan 26 hogy> (04) minden évben <van egy kicsit valahol;> 27 <<p>Aztán úgy továbbáll; úgy, úgy-> dolgozni ↑nem 28 szeret; <<p>úgy, úgy,> [kicsit mutatja magát,]	további értékelés
29 B: [Van egy ↑Volkswagenja,]	jellemzés folytatása
30 A: <<p>Igen.> Szereti a ↓nőket;	az eltérő jellemzési elemek sorával A és B narrátori szerepe egyenrangú

BNyGy. VI, 27–28.

A közös történetszerkesztés e típusában a két elbeszélő (majdnem) egyenrangú szerepe a részlet második felében – (8)-tól – egyértelművé válik. A C által ismeretlen vőlegény közösen konstruált bemutatása a jellemzés többféle formájának szimultán felsorakoztatásával történik (13: *olyan, olyan minden évben van egy kicsit*

■ ■ ■
valahol; 14: van egy Volkswagenja; 15: szereti a nőket). A narratív elem elmesélése is együttesen történik, B a tényekkel indít (7), majd A átveszi a szót (8), és – több értékelő elemmel, függő idézettel – befejezi a felidézett történetet.

Az emlékek kollektivitása révén a közös, társalgó felidézések a konverzációk sajátos típusát képviselik. A narrátor szerepkörének megosztása azonban a beszélő/hallgató viszonyon csak azáltal változtat, hogy a történet egyes szerkezeti elemeit más-más beszélőktől halljuk. A történetek közös konstruálása során a beszélőváltások a két egyenrangú mesélő fél között mennek végbe. Az idézett kötetlen beszélgetés A és B beszélője megosztott narrátori szerepben a labovi leírásnak megfelelő funkciók tekintetében eltérő szerepet képvisel. Míg A az objektív orientációra törekszik, B megnyilatkozásában több az értékelő mozzanat.

A konverzációelemzés beszélőváltás (lépésváltás) fogalmával összefüggésben merül fel a beszélők társalgásbeli egyenrangúságának kérdése. Schegloff (1999: 562–563) ezzel kapcsolatban kijelenti, hogy különbséget kell tenni a beszélőváltások szerveződése és egy konkrét interakcionális epizód beszélőváltásai között. A beszélőváltások szerveződése a forduló strukturálásának szabálykészletéből származik, míg egy adott társalgás beszélőváltása alatt Schegloff a közös szerkesztés, a beszélők közötti szóátvétel formáit érti. A különbség hasonló egy játék szabályrendszere és a játék egy meghatározott menetének a formája közötti eltéréshez. A konverzációelemzés nem mondja ki, hogy a beszélőváltások általánosan az egyenlőség elvén alapulnának, sőt a szabálykészlet mindenfajta fordulóelrendeződésre lehetőséget ad (SACKS – SCHEGLOFF – JEFFERSON 1974: 711), a teljesen egyenrangú megszólalásoktól egészen az egyenlőtlen, aszimmetrikus elrendeződésig. Az ilyen aszimmetrikus elrendeződés további konkrét vizsgálatok tárgyává válhat. Az okok között a társadalmi különbségektől a nemek közötti eltéréseken át a szerepekig számos összetevő közrejátszhat. (Megjegyzem, hogy a szimmetria fogalmának fontos szerep jut Habermas (1971/2001) kommunikatív kompetenciaelméletében. Az ideális beszédhelyzetben Habermas szerint minden lehetséges résztvevő számára adott a beszédaktusok kiválasztási és gyakorlási esélyének szimmetrikus elosztása. „Ekkor ugyanis nemcsak a dialógusban betöltött szerepek elvi felcserélhetősége áll fenn, hanem e szerepek alkalmazása, azaz a beszédaktusok megválasztása és végrehajtása esélyeinek tényleges egyenlősége is” (i.m. 77).

Speciális, célirányos társas interakciók is lehetnek „féloldalasak”, ilyen például a rendőrségi kihallgatás, a bírósági tanúmeghallgatás, az iskolai felelés, az orvos–beteg társalgás. A szociolingvisztikai adatgyűjtés szituációja is egyenlőtlen szerveződéshez vezet, azáltal, hogy a kérdező elsődleges célja a másik fél „beszéltetése”.

A családi vagy baráti beszélgetések alkalmával igen gyakran megszólalásonként változik a beszélői vagy hallgatói szerepkör. A közös elbeszelés jellemzőit vizsgálva Ochs, Taylor, Rudolph és Smith (1992) arra a következtetésre jutott, hogy a narrátorok gyakran felülírják egymás történeteit, más-más nézőpontból láttatják az eseményeket. Mindez igazolja azt a dolgozatomban már bizonyított megállapítást,

hogy a történetmondás minden esetben értelmezés, elméletépítő tevékenység, hű felidézés helyett aktív rekonstrukció.

Összefoglalásként tehát elmondhatjuk, hogy az emlékezés társas meghatározottsága két alapelvre épül:

1. Egyrészt az emlékek maguk is a társas viszonyok hálózatába ágyazottan idéződnek fel;
2. másrészt az emlékezés folyamata is társas (interaktív) aktus. Az események előhívása rendszerint valaki más kérdésére/kérésére történik. Gyakori forma a közös szerkesztés, az együttes felidézés is.

Az elbeszélő aktust a konverzációelemzés keretein belül vizsgáló korai munkákban a történetmesélés szigorúan körülírt szerepeivel (a történetmondó és a befogadó) találkozunk. A kötetlen beszélgetésekben azonban bonyolultabb a helyzet. Mandelbaum (1987) éppen ezért megkülönböztet beszélő által irányított és befogadó által irányított történeteket. Az első esetben a történetmondó hosszabb megszólalásait a hallgató a figyelem és az egyetértés kifejezésére szolgáló rövid visszacsatolásai szakítják meg (*ühm, igen, tényleg*). A második változatban a befogadó és a beszélő közösen dolgozzák ki a történetet, a befogadó aktív részvétellel, kérdésekkel, értelmezésekkel befolyásolja a történetmondás menetét. A történetmondást közös tevékenységként értelmezi Polanyi (1979) is, amikor kimondja, hogy a történet értelmét nem határozhatjuk meg az elmondott történet fix formális szempontjai alapján, mert az minden esetben a beszélő és hallgató közös „megállapodásának” az eredménye (i.m. 207).

E példa is bizonyítja: a történetmondás kommunikatív értelmezéséhez nem a végterméket, a produktumot, hanem a küldő(k) és a befogadó(k) közötti kölcsönviszonyokból felépülő folyamatot célszerű a vizsgálat alapjának tekinteni.

Melléklet

Az átiratokban használt konverzációelemzési jelek

[]	Átfedések (átfedő megszólalások kezdete és vége)
o: o::	Hangzónyújtás
> <	Gyorsítás (50%-ot meghaladó beszédtempó-változás)
< >	Lassítás (50%-ot meghaladó beszédtempó-változás)
(1,25)	Szünet (minden esetben hangelemző programmal mért pontos időtartam; másodpercben kifejezve)
↑	Szökő dallamforma
↓	Eső dallamforma

?	Szakasz végén emelkedő dallamforma
,	Szakasz végén félig emelkedő dallamforma
–	Szakasz végén lebegő dallamforma
;	Szakasz végén félig ereszkedő dallamforma
.	Szakasz végén ereszkedő dallamforma
<<m> >	Magasabb hangfekvési sáv
<<a> >	Alacsonyabb hangfekvési sáv
<<f> >	Erősebb dinamikai sáv (hangosabb: <i>forte</i>)
<<p> >	Gyengébb dinamikai sáv (halkabb: <i>piano</i>)
((...))	Kihagyás
((nevet))	Extralingvisztikai jegyek

Irodalom

- HABERMAS, JÜRGEN (1971/2001): Előkészítő megjegyzések a kommunikatív kompetencia elméletéhez. In: Habermas, Jürgen: *A kommunikatív etika*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 58–79.
- IVÁNYI ZSUZSA (2001): A nyelvészeti konverzációelemzés. In: Nyr. 125/1, 74–93.
- KÓNYA ANIKÓ (1999): A személyes emlékek társas természete. In: Kónya Anikó – Király Ildikó – Bodor Péter – Pléh Csaba (szerk.): *Kollektív, társas, társadalmi*. Akadémiai Kiadó, 1999, 545–558.
- MALINOWSKI, BRONISLAW (1922): *Argonauts of the Western Pacific*. Dutton, New York.
- MALINOWSKI, BRONISLAW (1923): The Problem of the Meaning in Primitive Languages. In: Ogde, C. K. – Richards, I. A. (szerk.): *The Meaning of the Meaning*. Harcourt, New York, 296–336.
- MANDELBAUM, JENNY (1987): Recipient-driven Storytelling in Conversation. Ph.D. Dissertation, University of Texas, Austin.
- MIDDLETON, D. – EDWARDS, D. (szerk.) (1990): *Collective Remembering*. Sage, London.
- OCHS, ELINOR – TAYLOR, CAROLYN – RUDOLPH, DINA – SMITH, RUTH (1992): Story-telling as a Theory-building Activity. *Discourse Processes* 15, 37–72.
- POLANYI LIVIA (1979): So what's the point? *Semiotica* 25, 207–241.
- SACKS, HARVEY (1974): An Analysis of the Course of a Joke's Telling in Conversation. In: Bauman, R. – Sherzer, J. (szerk.): *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge University Press, Cambridge, 337–353.
- SACKS, HARVEY (1978): Some Technical Considerations of a Dirty Joke. In: Schenkein, J. (szerk.): *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. Academic Press, New York, 249–269.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL (1974) A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. In: *Language*, 696–735.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL (1978): A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. In: Schenkein, J. (szerk.): *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. Academic Press, New York, 7–57.
- SCHEGLOFF, EMMANUEL A. – SACKS, HARVEY (1973): Opening up closings. In: *Semiotica* 8, 289–327.
- SCHEGLOFF, EMMANUEL A. (1999): Critical Discourse Analysis and Conversation Analysis: an exchange between Michael Billig and Emanuel A. Schegloff. In: *Discourse & Society* 10/4, 543–582.

A jövevényszavak terminológiai – szociolingvisztikai funkciói

(magyar, német, orosz gazdasági
terminusok alapján)

A szaknyelvi terminuskutatás mint szociolingvisztikai irányzat Magyarországon is kezdi elfoglalni méltó helyét, és sok eltérő vélemény ütköztetése is, hasonlóan az orosz és a német szakirodalomban kialakult helyzethez. Elméleti munkák is sokoldalúan foglalkoznak a szaknyelvek szociolingvisztikai szempontú vizsgálatával. Hazánkban eddig viszonylag kevés olyan elméleti munka született, amely a gazdaság nyelvét kifejezetten szociolingvisztikai szempontból vizsgálja.

Az általam vizsgált terminusok a XIX. század utolsó harmadában megjelent orosz nyelvű értelmező szótárban (DAHL, 1882) idegen eredetű kereskedelmi lexikaként szerepelnek, de még napjainkban is a gazdasági szókincs gyakori elemei. Ugyanezek a terminusok a német nyelvben is idegen eredetűek, etimológiai szótárak szerint legalább a XVIII. század óta vannak meg a német nyelvben, mégis a XIX. század közepén kiadott értelmező szótárban (GRIMM, 1854) csak ötödrészüket írják le. A magyar nyelvű XIX. század végi értelmező szótárban (BALLAGI, 1873) a tárgyalt terminusokat egy kivételével magyar nyelvű megfelelőik magyarázatával adják meg, viszont a XX. század végén kiadott magyar idegen szavak szótárában (BAKOS, 1994) kettő kivételével megtalálhatók magyar helyesírással az internacionalizmusok, ugyanúgy, mint az orosz és a német nyelvű kiadványokban.

A gazdasági terminológia szemantikai osztályait fellelhetjük általános nyelvésze-ti, általános gazdasági és szakorientált két- és többnyelvű szótárakban (az utóbbi 50 év magyar és külföldi kiadású szótáraiban). Ezek a kigyűjtött jelentésvariánsok képezik a szemantikai tipológia felállításának alapját.

Álláspontom szerint a gazdaság nyelvét önálló nyelvnek kell tekinteni, mert minden más (rajz, zene, matematika, sport, stb.) kifejezési eszközhöz hasonlóan saját-ságos kifejezésmódja, terminológia rendszere megkülönbözteti a többi nyelvváltozattól.

A gazdaság nyelvét elsősorban jellegzetes szakszókincsének elemzésével lehet leírni. Ezt azonban elméleti és pragmatikai vonatkozásban még kevésbé kutatták.

A nyelvek kölcsönhatásának eredménye, hogy minden nyelv vonatkozásában számos *idegen szavak szótára* jelenik meg, amelyek bizonyítják minden nyelvben a nagy számú jövevényszó meglétét. Az idegen szavak eredetként általában egy bizonyos nyelvet jelölnek meg, amit többé-kevésbé igazolnak a többi szótárakban jelölt eredetek (l. erről a cikk pragmatikai részében az ellenpéldát).

Az orosz nyelvű szótárak esetében német eredetűnek leírt terminusok eredetét a német nyelvű szótárak más (főleg) latin eredetűnek minősítik.

A magyar nyelvű szótárakban nagyrészt a német szótárakban jelzett eredet szerepel. Megfigyelhető, hogy az általam vizsgált terminusok jelentései mindhárom nyelvben megvannak általános, műszaki, jogi és államigazgatási, munka-gazdaságtani, oktatás-gazdaságtani, euro-szótárakban, valamint a különböző gazdasági részterületekről készült két- és többnyelvű szótárakban is.

Hasonló kategorizálás mutatható ki az egynyelvű értelmező szótárakban is. Terminusaim látszólag több (szak)területet képviselnek.

Az általános szótárakban való megjelenítésükben kifejeződik a teljességre való törekvés, gyakran szótári jelzésekkel a kereskedelmi jellegre vonatkozóan.

A jogi szótárakban előfordulásuk elfogadható, hiszen az általam vizsgált terminusok jogi szövegek részét is képezhetik.

A gazdasági szótárakban a vizsgált terminusok általában ugyanolyan mértékben fordulnak elő, mint a fent említett szótárakban, és a jelentések poliszemitása is hasonló arányban mutatható ki. Megfigyelhető, hogy a szótári jelzések sem egységesek. Jó példa erre a *kereskedelmi* és a *gazdasági* jelzet, amely egyes esetekben megkülönböztetés nélküli használatot sejtet. Ellentmondásnak tűnik, hogy bizonyos gazdasági terminusok mellett a szótárakban az *általános* jelzés szerepel.

A rendszerezés kiinduló szemantikai egységei orosz nyelvű, az 1882-es Dahl *Értelmező szótár*ban többségében idegen eredetűként jelzett kereskedelmi terminusok. 195 szótár adatait dolgoztam fel, amelyeket ebben a cikkben nem sorolok fel.

El kell döntení, milyen korpuszt választunk az elemzéshez. A tudományos kutatást is folytató, a nyelvtudományi feldolgozást szorgalmazó gyakorló nyelvtanár a mai tananyagokból indulhat ki. Napjainkban a nyelvi globalizálódás hatására szaporodik az új idegen eredetű terminusok térhódítása. Hogy fennmaradnak-e a nyelvhasználatban idegen mivoltukban, az a szakma, a médiák és a sztenderd, illetve a köznyelvbe való beilleszkedésük függvénye.

A szociolingvisztikai felmérésben az egyik első lépés, olyan idegen eredetű terminusok meghonosodásának figyelemmel kísérése, amelyek az értelmező szótárak szerint is legalább a XVIII. század óta jelen vannak a nyelvben. A kiválasztott terminusok ma is aktuális jelentés(ek)kel rendelkeznek, és nagy számban szerepelnek a legújabb szótár kiadásokban is. A vizsgált szótárak nagyrészt 1945 utáni magyar kiadások, mert a magyar jelentések főleg ezekben vannak meg. Az orosz-német szótárak külföldi kiadásúak.

Annak ellenére, hogy a terminusok aktuálisak, több esetben mégis hiányoznak

szakmai szótárakban is. A két- és többnyelvű szótárakban a visszakeresés a viszontnyelven gyakran félrevezetővé is teszi a statisztikát, mert abban nincs külön rubrika annak jelölésére, hogy a viszont-jelentés nem szerepel.

A gazdasági terminus tipológiát a szemantikai variáns – invariáns felméréshez kilenc szótártípusban megadott jelentések alapján végeztem. A kilenc szótártípus a következő (zárójelben jelzem, hány szótár adatait dolgoztam fel az adott szótár-csoportban):

1. Orosz-magyar, magyar-orosz általános szótár (4),
2. Német-magyar, magyar-német általános szótár (2),
3. Német-orosz, orosz-német általános szótár (6),
4. Orosz-magyar, magyar-orosz, német-magyar, magyar-német műszaki szótárak (4),
5. Jogi- és államigazgatási, közigazgatási, munka-gazdaságtani, oktatás- gazdaságtani, euro-szótárak (7),
6. Orosz-magyar, magyar-orosz külkereskedelmi szótárak (többnyelvűek is) (5),
7. Német-magyar, magyar-német gazdasági szótárak (többnyelvűek is) (18),
8. Orosz-német, német-orosz gazdasági szakszótárak (többnyelvűek is) (8),
9. Orosz-német-magyar (és többnyelvű) gazdasági szakszótárak (7).

A gazdasági terminusok szociometriai felmérése a különböző fajta szótárakban azt a célt szolgálja, hogy egyrészt társadalmi síkon összehasonlíthassuk a hasonló- és különböző szótárírási eszközöket, másrészt, hogy meggyőződhessünk arról, hogy a gazdasági terminusok – a gazdaság nyelve – nem egy elszigetelt valami, hanem szerves része az adott nyelvnek, akkor is, ha a tárgyalt terminus jelentéseinek osztályozása során több nyelvi változatot találunk, a *terminus technicustól* (itt: professzionális nomen) a *pseudoterminuson* át a *köznyelvi változatokig*.

A kiválasztott terminusok terminológiai meghatározással egyszerű szavak. Szerepelnek mai tananyagainkban, és közös vonásuk, hogy idegen eredetükre mindhárom nyelvben utalás történik, eredetiség-vizsgáló szótárakban leírásuk is megtalálható. Az alább kigyűjtött szemantikai variánsok között minden terminus vizsgálatakor több szakmai terminus technicust figyelhetünk meg, számos esetben csak egy-egy alkalommal jelölt jelentésként, ami nem jelenti azt, hogy az egyszer előforduló jelentés nem lehetne terminus technicus, illetve, hogy a többször szereplő jelentések mindegyike egyenrangú, sőt terminus technicus lenne. A terminus technicusokat az elemzésben *professzionális nomen*eknek nevezem. A professzionális nomenek meghatározásában a nagyszámú, többnyelvű szótárban található jelentések nyújtanak segítséget, valamint azok visszaigazolása az egynyelvű, értelmező szótárakban, amelyek a további hét szótár-csoportba rendezhetők (zárójelben jelzem, hány szótár adatait dolgoztam fel az adott szótárcsoportban):

1. A terminusok eredetét vizsgáló orosz, német, magyar szótárak (22),
2. Általános nyelvi orosz, német, magyar értelmező szótárak (14),
3. Jog, államigazgatási, irodatechnikai, munkagazdasági orosz, német, magyar értelmező szótárak (9),
4. Gazdasági, piaci, üzleti orosz, német, magyar értelmező szótárak (41),
5. Pénzügyi, banki, tőzsdei, értékpapír orosz, német, magyar értelmező szótárak (14),
6. Általános kereskedelmi, külkereskedelmi, menedzser, marketing, reklám, biztosítási, logisztikai, vállalkozási, vállalati gazdasági, népgazdaság tervezési orosz, német, magyar értelmező szótárak (13),
7. Kontroll szótárak (orosz, német, magyar általános és szakmai jelentés- és értelmező szótárak) (15).

A professzionális nomenek és professzionális zsargonizmusok között könnyebb különbséget tenni, mert például a szakmai jelzések utalnak a specifikus területre. A professzionális zsargonizmusok között külön jelöléssel szerepeltem a más, nemcsak gazdasági professzionális zsargonizmusokat is.

Az előzetes terminusok és a kváziterminusok elkülönítésében azok definícióira támaszkodom. A terminuselemek külön csoportban való gyűjtése magától adódik. A pszeudoterminusok főleg abból adódnak, hogy nem a megfelelő terminus jelölésénél fordulnak elő. A legnehezebb az állásfoglalás azokban az esetekben, amikor a szótárakban csak az idegen eredetű terminus szerepel, mert nem lehet eldönteni, valójában az adott szót jelzik-e, vagy csupán kényelmi szempontok dominálnak.

A legtöbb nyelvi változatot a magyar nyelvi megfelelők között találjuk, ugyanígy a nem megfelelő változatok száma is a magyar változatokban fordul elő leggyakrabban. Ez az idegen eredetű terminusok szakmai értelmezésének többféle lehetőségét mutatja, s emellett a nem alapos fordításokat. Egyes szótárírók egységes panasa is rejlik ebben, miszerint nagyon nehéz megtalálni (megkeresni?) a helyes magyar jelentéseket.

Az alábbiakban ismertetek egy terminust néhány lehetséges feldolgozási formájában.

1. Lexikológiai tipológia

Az orosz, német és magyar nyelvű terminus előtt zárójelben szerepel a jelentések előfordulási száma. A terminusok jelentései után zárójelben áll, hány szótárban található meg az adott jelentésvariáns.

■ ■ ■

ДИВИДЕНД – DIVIDENDE – DIVIDENDA

(8) Дивиденд (21), дивиденд по акциям (1), выручка (1), доля (1), доля прибыли (1), доход (1), тантьема (3), участие (1),

(11) Dividende (34), Dividend (4), Aktiendividende (1), Anteil (5), Ausschüttung (1), Ertrag (1), Gewinnanteil 13), Quote (1), Rate (1), Stockdividende (1), Verhältnisanteil (2),

(13) **dividenda** (3), **dividende** (1), **csőd** (1), **haszonrész** (1), **haszonrészesedés** (3), **hányad** (1), **hozam** (1), **jutalék** (1), **osztalék** (34), **osztandó** (2), **részesedés** (2), **részvényosztalék** (1), **tantiem** (1).

2. Szemantikai klasszifikáció

A hagyományos minősítés: a) a közös komponensek az én osztályozásomban is szerepelnek, b) a disztinktív komponensek klasszifikációban a jelentésváltozatok minősítésében nyernek bizonyítást, c) a kiegészítő komponensek: nem a szűken vett jelentésmagyarázatok, hanem az alapértelmezések és következtetések. Ezt mutatom be ebben az újszerű feldolgozási módban.

A szemantikai klasszifikáció áttekintésének megkönnyítésére szolgálnak a bevezetőként leírt fő jellemzők nyelvenként (I). Ezután a szerintem szemantikai jegek alapján meghatározott osztályba rangsorolható (graduálható) minősítések következnek (II). A minősítés alapjául Grinjovnak (1991) a szaknyelvekben is érvényes osztályozásának átdolgozása szolgál.

Klasszifikáció:

I. A terminus poliszemitása gazdag. A következő szavak ennél a terminusnál terminuselemek: **доля, доход, участие, Ertrag, Quote, Rate, hányad, hozam, részesedés**. A **Контингент – Kontingent – kontingens** terminus jelentésmezőjében a **доля, доход, участие, Quote, Rate, hányad, részesedés** *professzionális nomenek*, a **доход, Ertrag, hozam** *pszeudoterminus*. A **csőd** a **дивиденд – Dividende – dividenda** terminusnál *pszeudoterminus*, a **Банкрот – Bankrott – bankrott** tárgyalásánál *professzionális nomen*. A **тантьема, tantiem** mind itt, mind a **Бенефис – Benefiziant – beneficiens** terminus esetében *professzionális zsargonizmus*. A **haszonrész** itt *professzionális nomen*, az **Аренда – Arenda – árenda** terminusnál terminuselem. Az **Ertrag részvényosztalék, a jutalék** itt terminuselem, a **Kurtagé**-nél köznyelvi változatok. A **Quote** terminus a **Процент – Procente – procent, census** terminus jelentésmezőjében is szerepel, mindkét terminusnál leginkább terminuselemek. Az **Anteil – részesedés** itt köznyelvi változatok, a **контингент –**

■ ■ ■
Kontingent – **kontingens** terminusnál: *terminuselemek* vagy *pszeudóterminusok*.
A **Dividenden** *professzionális nomen* a **Wechsel** terminusnál *pszeudotermínus*.

II. *Professzionális nomenek*: Дивиденд, доля прибыли, **Dividende, Dividend, Gewinnanteil, haszonrész, haszonrészesedés, osztalék**. *Professzionális zsargonizmusok*: дивиденд по акциям, тантьема, **Dividend, Aktiendividende, Stockdividende, dividenda, dividende, hozam, osztandó, részvényosztalék, tantiem**. *Terminuselemek*: доля, доход, участие, **Ausschüttung, Ertrag, Quote, Rate, hányad, jutalék**. *Pszeudotermínus*: csőd. Köznyelvi változatok: выпручка, **Anteil, Verhältnisanteil, részesedés**.

3. A terminus etimológiai jelzése

A *terminus* eredetére utalás nem egységes. A következőkben azt jelzem, mely nyelveket adják meg a szótárakban eredetként, és zárójelben tüntetem fel, hány szótárban található meg az utalás: angol (2), francia (3), latin (24), német (73).

4. A terminus közös jelentésváltozatai más vizsgált terminusaimmal

Ez az összehasonlítás híven megmutatja, mennyire kialakulatlan a gazdasági terminusok jelentésének értelmezése. A „közös” jelentések azt jelzik, hogy mindegyik feltüntetett terminusnál szerepelnek a különböző szótárakban. A terminus más vizsgált terminusaimmal közös jelentésváltozatainak minősítése véleményem szerint a következő (a feldolgozás módja és sorrendje: Orosz, német, magyar nyelven, alfabetikus felsorolásban (félkövér betű) szerepelnek a jelentésváltozatok. Utánuk az adott terminus (félkövér betű, ritkított) és a jelentésmezőn belüli minősítés (dőlt betű) következik.):

- Доля: дивиденд, контингент, проценты *terminuselem*.
- Доход: дивиденд, продукт *terminuselem*, проценты *pszeudotermínus*.
- Квота: дивиденд, контингент, проценты *terminuselem*.
- Anteil: Dividende **köznyelvi** változat, Kontingent *pszeudotermínus*, Prozente *terminuselem*.
- Dividenden: Dividende *professzionális nomen*, Wechsel *pszeudotermínus*.
- Ertrag: Dividende **professzionális zsargonizmus**, Produkt *terminuselem*.
- Provision: Dividende **köznyelvi** változat, Prozente (magyarul) *terminuselem*.
- Quote: Dividende, Kontingent, Prozente *terminuselem*.

- **Hányad:** *dividenda terminuselem, kontingens professzionális zsargonizmus, terminuselem.*
- **Hozam:** *dividenda professzionális zsargonizmus, produktum terminuselem.*
- **Jövedelem:** *dividenda terminuselem, procent pszeudoterminus.*
- **Jutalék:** *dividenda, procent terminuselem.*
- **Osztalékok:** *dividenda professzionális nomen, váltó pszeudoterminus.*
- **Részesedés:** *dividenda köznyelvi változat, kontingens pszeudoterminus.*

5. A terminus alapértelmezései

A terminus alapértelmezéseit gyűjtöttem ki az értelmező szótárakban (X – XVI. szótárcsoport). Zárójelben jelzem, hány szótárban szerepel az alapjelentés.

ДИВИДЕНД – DIVIDENDE – DIVIDENDA

- **Даль:** пай, доля, участок на дележе, из прибыли, из выручки в торговле или иного промысла (1)
- сумма, подлежащая выплате акционеру (пайщикам, держателям акций) на акцию (4)
- доход акционера (5)
- величина дивиденда влияет на спрос на акции, их ликвидность (1)
- размер дивиденды зависит от величины прибыли предприятия и общего числа акций, выпущенных им (5)
- за отчётный период (1)
- распределение прибыли определяет административный совет (1)
- ежегодно выплачиваемый доход на акцию (наличными, акциями или товарами) (9)
- часть прибыли акционерного общества пропорционально по вложенному капиталу (29)
- из прибыли выплачиваются проценты по облигациям, налоги на прибыль, погашается задолженность по облигациям (4)
- ежегодно распределяется между акционерами после уплаты налогов (6)
- отчисления на расширение производства, пополнения резервов, платы процентов по облигации и вознаграждений директорам (4)
- часть чистой прибыли акционерного общества после налогообложения, выплачиваемая

акционерам деньгами, акциями, имуществом и другими ценными бумагами.

(1)

- der Begriff wird in der einschlägigen wirtschaftswissenschaftlichen Literatur unterschiedlich definiert (1)
- Gewinnanteil (2)
- der auf einzelne Aktie entfallende Anteil (des Bilanzgewinnes) (für die Aktionäre) am jährlichen Reingewinn (17)
- Anteil der Aktionäre am (Bilanz)gewinn einer AG (6)
- die Dividende stellt den als Anteil am Reingewinn eines Unternehmens verteilten Vermögenswert dar (1)
- Gewinnausschüttung an die Aktionäre (4)
- über die Höhe beschließt die Hauptversammlung (6)
- die Ausschüttungshöhe wird meist in Prozent vom Nennwert der Aktien angegeben. (5)
- die Dividende wird üblicherweise in Prozent des Grundkapitals (des gewinnberechtigten Kapitals) bemessen (3)
- als Dividende werden auch die Auszahlungen an die Inhaber von Genuß- und Partipationsscheinen bezeichnet (1)
- Anteil der Gläubiger am Reingewinn der Konkursmasse (2)
- die Dividende unterscheidet sich vom Zins der Schuldverschreibung dadurch, daß sie keine feste Verzinsung ist, sondern als „unbedingener Zins“ hinsichtlich ihrer Höhe von dem aus der Bilanz sich ergebenden Gewinn abhängt. (1)
- (von lateinisch: dividere ‚teilen‘). Der Aktionär hat keinen Anspruch auf einen festen Zins, sondern auf Anteil am Gewinn (1)
- osztalék (részvények után) (6)
- az osztalékot a Közgyűlés határozza meg az igazgatótanács előterjesztése alapján (1)
- formája szerint megkülönböztetünk készpénz-, értékpapír- és természetbeni osztalékot (1)
- részvénytársaságoknál a tiszta nyereség egy részvényre kifizetett része (rendszeres időközönként) (3)
- részvény birtokosának a részvények után fizetett részesedés (1)
- egy részvényre kifizetett társasági nyereség (1)
- részvényekre, részesedési jegyekre, élvezeti jegyekre kifizetett részesedés a részvénytársaság tiszta nyereségéből (készpénz vagy részvény formájában) (6)
- a kamattal ellentétben nincs előre rögzítve, mivel a mérlegben kimutatott nyereségtől függ (1)
- magánszemély osztalékból származó bevételének egésze jövedelem (1)
- dividenda: osztalék, osztandó (1)

Az alapértelmezéshez a legtöbb információt tartalmazó szótárak:

BLAGODATIN – LOZOVSKIJ – RAISBERG, 2001; BERTELSMANN, 1992; A magyar nyelv értelmező szótára, 1966.

Az alapértelmezések alapján meg lehet fogalmazni a terminus definícióját. Felmerülhet, mennyire fontosak az általam kigyűjtött alapértelmezések, továbbá érdemes elgondolkodni azon, hogy a mások által is fontosnak tartott gondolatok miért csak egy-egy szótárban fordulnak elő.

6. Statisztikai kimutatás a terminus alapértelmezéseinek előfordulásáról nyelvenként, szótártípus-csoportokként, százalékos mérőszámmal

A terminus külön-külön, orosz, német, magyar nyelven szerepel. A nyelvek mellett az a szám szerepel, ahány szótárban megtalálható a terminus egy-egy szótár-csoportban (X-XVI). Ezután következik az előfordulás százalékos mérőszáma.

Дивиденд – **Dividende** – **dividenda**:

- orosz (X) = 8, (XI) = 5, (XII) = 7, (XIII) = 34, (XIV) = 12, (XV) = 7, (XVI) = 1.
összesen: 50%

- német (X) = 5, (XI) = 8, (XII) = 2, (XIII) = 25, (XIV) = 7, (XV) = 3, (XVI) = 1.
összesen: 34%

- magyar (X) = 3, (XI) = 2, (XII) = 1, (XIII) = 8, (XIV) = 8, (XV) = 0, (XVI) = 1.
összesen: 16%

7. Statisztikai kimutatás

A függelékben bemutatott táblázatban szerepel mind a 15 vizsgált terminus. Statisztikai kimutatást készítettem a terminusok alapértelmezéseinek előfordulásáról nyelvenként, szótártípus-csoportokként, százalékos mérőszámmal. A terminusok a táblázatban csak orosz nyelven vannak jelölve, de külön-külön, orosz, német, magyar nyelven értendők. A 15 terminus így 45 rubrikába sorolható, ez a függőleges beosztás. A vízszintes sorban a hét szótártípust (X-XVI) látjuk. A szótártípusok mellett szerepelnek nyelvenként az előforduló terminusok darabszám szerint. Ezután következik terminusonként és nyelvenként az előfordulás százalékos mérőszáma.

A terminológiai – szociolingvisztikai tipológia szociometriai rendszerezésével igyekeztem fontos tényezőket vizsgálni. A statisztikai számok között is lehet olvasni, további következtetésekre jutni. A részletes nyelvészeti, statisztikai kimutatás hasznos útmutató lehet a jövőbeli kutatók számára, például a régi és az újkori ne-

ologizmusok, vagy más szempontok alapján elemezendő terminusok feldolgozási módszereiben.

A visszanézésre szolgáló pontos szótári adatok: a lexikográfiai taxonómia, a lexicológiai tipológia, az alapértelmezések adatai és statisztikai adatai megtalálhatók a bibliográfiában megadott cikkemben és disszertáciomban.

Jegyzetek

- ¹ Dr. Sokcsevits Dénes azonos című tanulmánya alapján. In: Baráth Árpád – Gyurok János – Sokcsevits Dénes: A magyarországi horvát fiatalok életmódja. Croatica Kht., Budapest 2002, pp. 10-16.
- ² A dolgozat mellékleteként megtalálható a gimnázium 0. évfolyamának, valamint az oktatóknak kiadott kérdőívek másolata.
- ³ Baráth Árpád – Gyurok János – Sokcsevits Dénes: A magyarországi horvát fiatalok életmódja, Croatica Kht., Budapest 2002.
- ⁴ Ez a gimnáziumi csoport a valamikori nulladikosok és a négyéves képzésben részt vevők közös osztálya.
- ⁵ Ilyen például a Who is Who (wiw) zártkörű weboldal fóruma is, ami – mivel az oldalon külön nincs lehetőség csetelni – csetként is funkcionál (bővebben l. Dányi 2002).
- ⁶ A nicket következésetesen félkövér szedéssel különböztetem meg a topik címeiktől, illetve az idézetektől.
- ⁷ Ezentúl a példák után zárójelben a nick áll.

Irodalom

A magyar nyelv értelmező szótára. 1966.

BAKOS FERENC: Idegen szavak és kifejezések kézi szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

BALLAGI MÓR: A magyar nyelv teljes szótára. Pest, 1873.

GRIMM: Deutsches Wörterbuch, 1854.

BERTELSMANN Lexikon: Wirtschaft. Bertelsmann Lexikon Verlag, 1992.

Благодатин А.А.- Лозовский Л.Ш. – Райсберг Б.А.: Финансовый словарь. Москва, Инфра, 2001.

Даль В.: Толковый словарь живого великорусского языка. 1880-1882.

ГРИНЁВ С.В.: Специальная лексика и терминологическая лексикография (в.: Лексика и лексикография, М.1991), 16-25.

КОВАЧ Илона Юлианна: Описание одних гипотез о лингвистическом статусе терминов экономики для социометрической оценки, (in: Szakmai Füzetek 12, Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Főiskolai Kar, 2003. pp. 87–103.

Függelék

		X.	XI.	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.	Σ	%
Баланс	o.	25	9	5	45	13	17	2	116	55
	m.	0	4	1	11	12	0	3	32	15
	n.	12	6	5	26	7	7	0	63	30
Вексель	o.	10	7	6	58	13	11	2	107	51
	m.	0	5	0	15	7	1	0	28	13
	n.	2	6	3	54	7	1	2	75	36
Дивиденд	o.	8	5	7	34	12	7	1	74	50
	m.	3	2	1	8	8	0	1	23	16
	n.	5	8	2	25	7	3	1	51	34
Индоссамент	o.	9	3	5	18	11	5	1	52	30
	m.	0	13	2	26	6	0	0	47	27
	n.	9	6	3	42	6	4	2	72	43
Капитал	o.	8	5	6	16	13	0	1	49	37
	m.	3	4	5	8	0	0	4	24	18
	n.	5	8	1	33	4	6	1	58	45
Контингент	o.	14	7	2	12	2	2	0	39	46
	m.	9	5	0	8	0	0	4	26	31
	n.	5	5	0	7	0	2	1	20	23
Облигация	o.	23	8	10	47	15	20	1	124	47
	m.	9	11	6	26	21	0	4	77	29
	n.	6	6	7	34	8	2	2	65	24
Партия	o.	5	4	1	7	0	4	0	19	35
	m.	12	2	0	3	0	0	2	19	35
	n.	9	4	0	3	0	0	0	16	30
Портфель	o.	0	1	2	22	3	5	0	33	44
	m.	6	2	0	3	5	0	3	19	25
	n.	3	1	0	11	3	3	2	23	31
Продукт	o.	16	15	7	12	0	2	0	52	50
	m.	6	5	0	0	0	1	4	16	16
	n.	9	13	1	4	2	5	1	35	34
Процент	o.	7	13	4	15	2	0	0	41	45
	m.	0	4	4	10	4	0	1	23	25
	n.	5	3	1	13	3	3	0	28	30
Транспорт	o.	24	21	1	9	0	2	0	57	59
	m.	6	2	0	0	0	0	4	12	12
	n.	11	8	0	8	0	1	0	28	29
Финансы	o.	20	10	0	31	11	4	0	76	63
	m.	6	1	0	8	2	0	3	20	17
	n.	7	8	0	3	4	2	0	24	20
Фонд	o.	8	13	3	15	6	3	1	49	57
	m.	3	3	0	0	2	0	0	8	9
	n.	6	5	0	10	2	4	2	29	34
Фура	o.	8	5	0	1	0	0	0	14	36
	m.	2	0	0	10	0	0	0	12	31
	n.	4	8	0	1	0	0	0	13	33

